

WEBER VE İDEAL TİP BÜROKRASI ANLAYIŞI

«Gelecek bürokrasinindir.»

Max Weber

Dr. Mesut GÜLMEZ

GİRİŞ

Alman toplumbilimcisi Max Weber'in ölümünden (1920) bu yana yarım yüzyıldan fazla bir zaman geçti. 1909 yılında kaleme almaya başladığı ünlü yapıtı «**Ekonomi ve Toplum**» ise ölümünden iki yıl sonra 1922'de karısı Mari-
anne Weber tarafından ilk kez yayımlanıyor. Yarım yüzyılı aşan bu süre içinde teknoloji alanında görülen gelişme ve ilerlemelerin kendine özgü koşul ve sorunlarıyla yeni örgütlenme biçimlerinin doğmasına, yeni örgüt kuramlarının gelişmesine yol açtığı bilinmektedir. Giderek karmaşıkleşan ve büyük boyutlar kazanan örgütlerin çoğulcu bir yaklaşımla komşu bilim dallarının verilerinden de yararlanılarak incelenmesinin önüne geçilemez bir gereksinme olduğu açıktır.

Örgüt kuramcıları, örgütün önceden saptanmış kurallar uyarınca işleyen biçimsel yapısına ve mekanik davranış kalıplarına önem vererek örgütü bazı karakteristik çizgileriyle tanımlayan Max Weber'in klasik akım içinde yer aldığı konusunda görüş birliği içindedirler. Bilimsel yöneticilik akımının kurucusu Frederick W. Taylor ile, yönetimin evrensel nitelikte bazı ilkeleri bulunduğunu öne süren Luther H. Gulick ve Lyndall Urwick yanında Max Weber de klasik akım içinde sınıflandırılmaktadır.¹ Gerçi S. G. March ve H. A. Simon'ın belirttiği üzere, Weber'in bürokrasi konusundaki analizlerinin «mekanist» örgüt kuramlarına yakınlığı bu dönemi izleyen psiko-sosyolojik dönem analizlerinden daha fazladır. Çünkü Weber «mekanist» görüşlerin daha da ötesine giderek özellikle memur ile görevi arasındaki ilişkileri de irdellemektedir.² Ancak weberyen bürokrasi anlayışının, bu tür analizlere yer vermiş olmasına rağmen, klasik örgüt kuramı dışında yer alması olanaksızdır. Gerçekten, örgütteki insanın temel etmen

¹ Oğuz ONARAN, *Örgütlerde Karar Verme*, S.B.F., Yayınları, No: 321, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971, s. 12.

² J. G. MARCH et H. A. SIMON, *Les Organisations*, (Fr. Çev.: J. C. ROUCHY et G. PRUNIER), Deuxième édition, Dunod, Paris 1971, s. 36.

olarak alınması, biçimsel yapının, katı davranış kalıplarının dışına çıkılması davranışçı yaklaşımla başladığına göre, Weber'in örgüt kuramları içinde klasik akım ötesinde yer alması düşünülemez. G. Lapassade'ın da dediği gibi, Weber işi ussallaştırma olanak ve zorunluğu üzerinde durduğu ölçüde örgüt kuramlarının ilk evresinde yer almaktadır. Ancak, tarihsel olarak zorunlu bir bürokratik ussallaşmanın kuramcısı bir toplumbilimci olan Weber, Taylor ve Fayol'dan farklı olarak üretimi artırmayı amaçlayan ve daha çok örgütlenme sorunlarını düşünen bir uygulayıcı (mühendis ya da yönetici) değildir³.

Örgüt kuramlarının günümüzde vardığı aşama çerçevesinde weberyen bürokrasi anlayışına dönülmesinin anlamsız ve yararsız olduğu düşünülebilir. Gerçekten Weber'in yasal egemenliğin arı tipi olarak nitelediği ve sunduğu ideal bürokratik örgüt tipinin bugün artık geride bırakıldığı belirtilmesi bile gereksiz bir olgu. Sanayileşme süreci sonunda egemen örgüt tipi olarak ortaya çıkan bürokrasinin, kendine özgü örgütlenme sorun ve koşullarını birlikte getiren teknoloji devriminin gereksinimlerini karşılamakta yetersiz kalacağı tartışılmaz. Nitekim, Bennis de yavaş ritimli rutin sorunları çözümlemek bakımından uygun olan bürokrasinin hızlı bir evrime uyumda yeteneksiz olduğunu belirtmektedir⁴. Max Weber'in «gelecek bürokrasinindir» savına karşılık kendisi de «bürokrasinin sonunun geldiğini ve 25-50 yıl içinde hepimizin bürokrasinin sonunu göreceğimizi», bu yüzden de bürokrasinin ötesine bakmaya başlamamız gerektiğini öne sürmektedir⁵.

Bununla birlikte, günlük dilde «kırtasiyecilik», siyaset bilminde sözcüğün etimolojik kökeninden esinlenerek «büroların iktidarı» gibi çeşitli anlamlarda kullanılan bürokrasi kavramının Max Weber'den beri «belirli özelliklere sahip örgüt» anlamı kazanarak bu toplumbilimcinin adıyla özdeşleştiği yadsınamaz⁶. Sade yurttaşın «kırtasiyecilik» anlamına kullandığı bürokrasi kavramının Weber tarafından önceden saptanmış kesin kurallara ve ilişki kalıplarına göre işleyen biçimsel yapı olarak betimlendiği bilinmektedir. Denilebilir ki, kamu yönetimi alanında bürokrasi üzerine yapılan tüm tartışmalar ilk kez Weber tarafından betimlenen belirli karakteristiklere sahip ussal örgüt sistemi biçimindeki bürokrasi anlayışının eleştirilmesiyle başlatılmıştır. Örneğin davranışçı yaklaşım insan ilişki ve davranışlarının kesin kurallarla belirlenmiş ilişki kalıpları dışına taşabildiğini ve örgütlerin biçimsel yapısı dışında «doğal örgüt»lerin oluştuğunu kanıtlarken bir bakıma weberyen bürokrasinin değinmediği noktaları mikro düzeyde analizlerle ortaya

³ Georges LAPASSADE, *Groupes, Organisations et Institutions*, Gauthier-Villars, Deuxième édition, Paris, 1970, s. 110.

⁴ Aktaran Alvin TOFFLER, *Le Choc du Futur* (Fr. Çev.: Sylvie LAROCHE et Solange METZGER), Denoel, Paris, 1971, s. 145.

⁵ Aktaran Alvin TOFFLER, *a.g.e.*, s. 144.

⁶ Örneğin, her uygarlığın kendi değişim ritmine uygun düşen bir örgüt biçimi doğuracağını belirtir Alvin Toffler de, örgüt ve insan arasındaki ilişkilerin sürekliliği, dikey hiyerarşi ve işbölümü olmak üzere üç temel özelliğe sahip olduğunu söylediği weberyen bürokrasinin, yerini geleceğin rejimi olarak andığı *Ad-hocratie*'ye bırakacağını öne sürmekte ve bu yeni rejimi de, süreklilik yerine geçiciliğin egemen ve örgütler arasında bireylerin hareketliliğinin yoğun olduğu dinamik ve esnek bir sistem olarak tanımlamaktadır (A. TOFFLER, *a.g.e.*, s. 146).

koymuştur. Ancak unutmamak gerekir ki, insan davranışlarının kesin kurallarla belirlenmiş kalıplar içinde mekanikleştirilmesi anlayışının yetersizliği ve gerçek dışılığı görgül araştırmalarla kanıtlanabilmiştir. Oysa Weber'in ideal tip olarak nitelendirdiği ussal bürokratik örgüt aslında düşüncel bir yapıdır, hiçbir yerde bulunamayan yani gerçek dışı bir ütopyadır. Daha açık bir anlatımla, Weber'in karakteristiklerini belirttiği bürokrasi görgül gerçeğin kendisi değildir, fakat bu gerçeği anlamaya ve açıklamaya yani ölçmeye yarayan kavramsal bir bilgi aracıdır. Bu nokta üzerinde ideal tip kavramının açıklanması sırasında daha ayrıntılı olarak durulacaktır.

Yukarıda değinilen noktalara bakarak bu yazıda weberyen bürokrasinin savunmasının yapılacağı sonucuna varılmamalıdır. Gene, ister toplumbiliminin anlatım yönteminden, ister özellikle ideal tip bürokrasi anlayışından kaynağını almış olsun, weberyen bürokrasinin yorumlanmasındaki çelişki ve tutarsızlıkların tümüyle giderileceği savında da bulunmamaktayız. Ancak şuna inanıyoruz ki, weberyen bürokrasinin incelenmesi konusunda yalnızca toplumbiliminin özelliklerini saydığı ussal örgüt tipini anlatmak ve bunun bir ideal tip olduğunu belirtmekle yetinmek yetersizdir. Özellikle ideal tip kavramına yöneltilen eleştirilere bakılacak olursa weberyen bürokrasi anlayışına tutarsız boyutlar kazandırıldığı anlaşılmaktadır.

Bu yüzden, weberyen bürokrasinin karakteristiklerini ve memur ile görevi arasındaki ilişkinin özelliklerini sıralamadan önce Weber'in bilim anlayışı ve bilimsel yönteminin temel çizgileri üzerinde durmak yararlı olacaktır. Daha önemli olarak, ideal tip anlayışını ve bu kavrama verdiği anlamı belirtmek, karakteristiklerini sıraladığı ussal örgüt tipinin daha tutarlı bir yorumunu yapmak bakımından zorunludur. Öte yandan, Weber'in bürokrasiyi devlet yönetiminin en belirgin biçimi olarak ele alması nedeniyle, devlet, siyaset ve tanımı, meşruluğun temelleri ve başlıca egemenlik tipleri konusundaki düşüncelerine de kısaca değinmekte yarar olduğunu sanıyoruz.

TEMEL KAVRAMLAR

Weber'in, hem ideal tip bürokratik örgüt şemasını anlayabilmek, hem de buna yöneltilen eleştirileri bu anlayış çerçevesinde kalarak daha tutarlı biçimde değerlendirebilmek için, önce bilimsel yönteminin başlıca özelliklerine, ikinci olarak da ideal tip ve ussallaşma kavramları konusundaki düşüncelerine değinilmesini zorunlu sayıyoruz.

Weber'in Bilimsel Yönteminin Başlıca Özellikleri

Weber'in bilimsel yönteminin temel özelliklerinden ilki, tüm değer yargılarından uzak kalınması ilkesi idi⁷. Hegel'den ve Romantizm'den gelen tüm tarih kuramlarını değer yargılarına yer verdikleri için açıkça reddeden Max Weber, hiçbir uzmanlaşmış bilimin, hiçbir bilgi'nin, ne denli bilimsel olursa olsun, «bir dünya görüşü» veremeyeceğine inanıyor ve kendisini tüm de-

⁷ Coşkun SAN, *Max Weber'de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi*, A.İ.T.İ.A. Yayını, Ankara, 1971, s. 146.

ger yargılarından uzak tutuyor, hiç olmazsa uzak tutmak istiyordu⁸. Gerçekten, Weber'de göze batan önemli nokta, önceden tasarlanmış her türlü öğretinin ve ön sentezlerin yokluğudur. O yalnızca tarihsel verileri iyi tanımak ve onları denetlenebilir sınırları içinde yorumlamak tasası olan arı bir analizcidir⁹.

Weber'in bir başka özelliği, titizlikle tanımlanmış ve sınırları belirlenmiş kavramlar kullanmasıdır¹⁰. Weber bu yolla aynı zamanda farklı olguları tek bir kavramsal çerçeve içinde bütünleştiren ve her rejimin ya da her toplumun ayrıksınlığını (*singularité*) oluşturan olguları bir yana bırakmayan esnek bir sistemleştirme yapmaktadır¹¹. Sistemleştirmenin genellikle karşısında olmasa da kesin sistemler kurulumayacağına inanıyordu. Daha doğru bir anlatımla, bilimsel çalışmanın etkinliği, bilgin'in belli bir anda bir bilim dalında ya da bir bilimin sınırlı bir kesiminde elde edilen bilgiler bütününe sistemleştirmesini gerektirebilir. Ancak böyle bir yöntemin *hypothétique* (varsayıli, müphem) karakteri korunmalı ve bu bilimin gelecekteki gelişmesi ve başlıca varsayımlar temel alınarak yapılacak başka yorum ve sistemleştirmeler hesaba katılmalıdır¹². Kısaca bilgin, bazı ilişkileri birleştirmekte özgürdür, ancak bilgin sıfatıyla genel bir sistem anlamında toplam bir bilgi birliği oluşturamaz¹³.

Çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Max Weber soru ve açıklamalarının tek bir ilkeye indirgenmesinden ya da tek bir kaynağa götürülmesinden her zaman kaçınıyordu. Toplumsal olguların karmaşıklığı, bunların tek nedenle değil, birden çok nedenle ve çeşitli açılardan analizlerle açıklanmasını gerektirir¹⁴. Weber'in nedensellik kuramında, gerçeğin bir ögesi onun öteki görünümelerini belirleyen bir öge olarak gözönüne alınamaz. R. Aron, Weber'in olasılık ya da şans deyimleriyle açıklanabilen çözümsel ve kısmi nedensellik hakkındaki düşüncesinin, toplumun bütününe bir tek öge tarafından tek yanlı olarak belirlenmesini ve günümüz toplumunun şu ya da bu özelliğinden hareketle geleceğin kapitalist ya da post-kapitalist toplumunu ayrıntılarıyla öngörmeyi yasakladığını yazmaktadır¹⁵.

İdeal Tip Kavramı

Weber'in geliştirdiği yasal-ussal egemenlik tipinin özelliklerine geçmeden önce, bu toplumbilimcinin geliştirdiği bürokrasi şemasının en önemli yönünü oluşturan ideal tip anlayışı üzerinde durulması, bu şemanın açıklığa kavuşması bakımından zorunludur. İdeal tipin «ne olduğunu» ve «ne olmadığını» saptayabilmek için önce bu kavramı oluşturan iki sözcüğe ayrı ayrı değinmek yararlı olacaktır.

⁸ Wolfgang MOMMSEN, «La sociologie politique de Max Weber et sa philosophie de l'histoire universelle», in *Revue Internationale des Sciences Sociales*, Vol. XVII, 1965, s. 23 vd.

⁹ Julien FREUND, *Sociologie de Max Weber*, P.U.F., Coll. sup., Paris, 1968, s. 11.

¹⁰ Coşkun SAN, a.g.e., s. 145.

¹¹ Raymond ARON, *Les Etapes de la Pensée Sociologique*, Ed. Gallimard, Paris, 1967, s. 561.

¹² Julien FREUND, a.g.e., s. 4.

¹³ Julien FREUND, a.g.e., s. 5.

¹⁴ Coşkun SAN, a.g.e., s. 145.

¹⁵ Raymond ARON, a.g.e., s. 517-518.

«İdeal» sözcüğü sıfat olarak kullanıldığında «duygular tarafından algılanmaksızın akılda tasarlanan, ortaya çıkarılıp gösterilen» anlamına gelmektedir (Petit Robert). Bu anlamda sözcüğün Türkçedeki karşılığı «ancak düşüncede olan, düşüncel» dir (Türkçe Sözlük, TDK). Gene sıfat olarak ideal sözcüğü «tasarlanabilen ve istenebilen olgunluğa, eksiksizliğe ulaşan» anlamına da kullanılmaktadır (Petit Robert).

«Type» sözcüğünün anlamına gelince¹⁶; Petit Robert, çeşitli anlamlarda kullanılan bu sözcüğün, bilim dilinde «ussal soyutlama yoluyla bir bilgi aracı oluşturan ve eşya ve olay kategorilerini ayırmayı sağlayan bir bütün içinde düzenlenmiş özellikler birliği» anlamına geldiğini belirtmektedir. Julien Freund tip kavramının ortak özellikler bütünü (ortalama tip) anlamına gelebileceği gibi, karakteristik, ayırıcı ya da «tipik» öğeleri ortaya koyan bir stilizasyon anlamına da kullanılabileceğini belirtmektedir¹⁷.

Dilthey'e göre tip mümkün olduğu kadar fazla sayıdaki olayları bugüne bağlayan biçimsel ve anlamlı bir **betimleme (représentation)** dir¹⁸. Cournot ise tipin organik bir bütün oluşturan çok sayıda karakterler bütünü olduğunu, bu karakterlerin bir araya toplanmasının rastlantı (**hasard**) yani birbirine bağlanamayacak ve tabi olamayacak nedenlerin rastlaşması ile açıklanamayacağı «ussal soyutlama» olduğunu belirtmektedir¹⁹.

İdeal tip kavramını kendine özgü bir anlamda kullanan Max Weber bu kavramsal yapının oluşturulması yöntemini «**Bilim Kuramı Üzerine Denemeler**» adlı yapıtında şöyle açıklamaktadır²⁰:

«İdeal tip, türdeş bir düşünce tablosu oluşturmak için, bir ya da birçok görüşleri tek yanlı olarak vurgulamak (**accentuer**) ve bazen çok, bazen de az sayıda bulunan, yer yer ise hiç bulunmayan, tek yanlı olarak seçilmiş daha önceki görüşlere göre düzenlenen münferit (**isolé**), dağınık (**diffus**) ve kesikli (**discret**) birçok olguları birbirine bağlamak suretiyle elde edilir.»

Görüldüğü gibi, ideal tip oluşturmada türdeş (**homogène**) bir düşünce tablosuna ulaşmak amacı vardır. Bu amacı gerçekleştirmede izlenen yöntem ise, bir ya da birçok görüşleri tek yanlı olarak vurgulamak ve izole, dağınık ve kesikli yani pek göze çarpmayan ve ilgi çekmeyen olguları birbirine bağlamaktır. Bu olgular kimi zaman çok, kimi zaman da az sayıda bulunabilir.

¹⁶ Tip sözcüğünün kavram, kategori ve kuram sözcükleriyle karşılaştırılması konusunda bkz. R. PINTO et M. GRAWITZ, *Méthodes des Sciences Sociales*, Dalloz, Paris, 1969, s. 318-320.

¹⁷ Yazar şu karşılaştırmayı yaparak ideal tip kavramına somut bir örnek vermektedir: Cimrilik genel bir kavramdır, fakat Molière'in betimlediği Cimri bir tipdir. Harpagon ortalama bir cimri değildir; abartma, şişirme ve büyütmeye yöntemi sayesinde Molière ona karakteristik bir kişilik vermiştir: O bir tür ideal cimridir. Bununla cimrilerin ortak özellikleri özetlenmemekte fakat böyle bir davranışta tipik olan şeyleri değerlendiren stilize edilmiş bir kahraman anlatılmaktadır. Weber'in ideal tipini de benzer biçimde anlamak gerekir (Julien FREUND, a.g.e., s. 54).

¹⁸ R. PINTO et M. GRAWITZ, a.g.e., s. 317.

¹⁹ André LALANDE, *Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophie*, 9 e Edition, PUF, Paris, 1962, s. 1155 vd.

²⁰ Max WEBER, *Essais sur la Théorie de la Science* (Fr. Çev.: Julien FREUND) Plon, Paris, 1965, s. 181.

ler; kimi zaman ise bu tür olgulara rastlamak olanaksız olabilir. Demek ki önemli olan olguların sıklığı değildir. Bir başka anlatımla, türdeş düşünce tablosu çerçevesinde birleştirilmiş olguların her zaman bulunabilen ve her yerde rastlanılabilen türden olması zorunlu değildir. Olguların ayrışıklığını ve bireyselliğini belirleyen özelliklere sahip olması yani karakteristik ve orijinal olması sıklığından daha önemlidir²¹.

Mouzelis²² ideal tipin bir kuram ya da model'den nasıl ayrıldığını görmek için, bu kavramsal yapının oluşturulması basamaklarının ayrıntılı olarak analiz edilmesi gerektiğini belirtmektedir. İdeal tipin oluşturulmasında ilk adım ya da basamak görgül verilerin seçilmesi ve kavramsallaştırılmasıdır. Görgül veriler belli yönetim tipinin tipik görünümünü bulmak suretiyle seçilir. İkinci adım, seçilen bu özelliklerin en uzak mantıksal noktalarına değin abartılmasından ibarettir. Örneğin ideal tip bürokraside bürokratlar arasındaki ilişkilerin yüzde yüz gayri şahsi olduğu belirtildiği halde gerçekte durum hiçbir zaman böyle değildir. Son olarak, görgül öğelerin seçimi ve abartılması ve bir ideal tip içinde oluşturulması keyfi bir biçimde yapılmamıştır. Bu öğeler bir iç tutarlılık ve mantık sunan bir bütün oluşturacak biçimde birbirine bağlanmıştır.

Max Weber ideal tip kavramının araştırma ve olayların açıklanması yönünden kaçınılmaz olduğunu öne sürmektedir. Araştırmaya ilişkin olarak ideal tip kavramı *jugement d'imputation*'un oluşmasını hedef almaktadır: İdeal tip kavramının kendisi bir «varsayım» değildir fakat varsayımların hazırlanmasına ve oluşmasına kılavuzluk eder. Öte yandan, ideal tip gerçeğin bir açıklaması (*exposé*) da değildir, fakat açıklamayı tek anlamlı deyim araçlarıyla donatmayı hedef tutmaktadır²³. Weber'e göre tarihçi, ayrışık (*singulier*) bir olayın kültürel anlamını belirlemek yani onu karakterize etmek için somut ilişkilerin basit gözlem düzeyi üstüne çıkmaya çabaladığı andan itibaren, genellikle yalnızca ideal tipler biçimi altında eksiksizce açıklanabilecek kavramlarla çalışmak zorundadır²⁴. Daha açık bir anlatımla, Weber, ayrışıklıkları dolayısıyla anlamlı olan bireysel ilişkilerin ayırdedici ve belirleyici niteliklerini ortaya koymak ve tarihsel gerçeğin önemli öğelerinin görgül içeriğini aydınlatmak bakımından ideal tiplerin kaçınılmaz olduğunu belirtmektedir.

Araştırma düzeyinde varsayımların hazırlanmasına öncülük etmesi, açıklama düzeyinde ise anlam birliğini sağlamayı amaçlaması bakımından ideal tip kavramsal bir bilgi aracı olarak düşünülmüştür. Bir düşünce tablosu olan ideal tip ne tarihsel gerçeğin kendisi ne de özellikle doğruluğunda kuşku bulunmayan (*authentique*) bir gerçektir. Ayrıca ideal tip örnek olabilen sıfatıyla içinde gerçeğin düzenlenebileceği bir şema olarak da kullanılamaz. Weber'e göre bu düşüncel yapının, gerçeğin önemli öğelerinden bazılarının görgül içeriğini aydınlatmak amacıyla gerçeği ölçmeye ve onunla gerçeği karşılaştırmaya yarayan salt ideal yani düşüncel bir kavram olmaktan başka bir

²¹ Julien FREUND, a.g.e., s. 55.

²² Nicos P. MOUZELIS, *Organization and Bureaucracy, An Analysis of Modern Theories*, Aldine Publishing Company, Chicago, 1971, s. 45.

²³ Max WEBER, a.g.e., s. 180.

²⁴ Max WEBER, a.g.e., s. 184.

anlamı yoktur²⁵. «İdeal» deyiminin hiç bir tür değerlendirme (evaluation) ile ilgisi yoktur. Analitik amaçlarla din önderleri için olduğu gibi, fahişelik ideal tipleri de oluşturulabilir. Bu deyim, peygamber ya da fahişelerin örnek (exemplary) olmaları ya da ideal bir yaşam tarzını temsil etmeleri nedeniyle taklit edilmeleri gerektiği anlamına gelmez²⁶.

Öte yandan, Weber bu düşüncel yapının kavramsal arılığı içinde görgül olarak hiçbir yerde bulunmayan bir ütopya olduğunu da önemle belirtmiştir²⁷. Demek ki, bu kavramsal soyutlamanın ideallığı yani düşüncelliği ütöpik niteliğiyle anlatılmaktadır. İdeal tip kesin gerçeği yansıtacağı anlamında gerçekte özdeşleşemez. Aksine, entellektüel ve bilimsel yönden gerçeğe daha egemen olabilmek için gerçek dışı oluşu ile bizi gerçekten uzaklaştırmaktadır²⁸. Weber'e göre tarihsel çalışma, her özel durumda gerçeğin bu düşüncel yapıya ne kadar yaklaştığını ya da bu tablodan ne kadar uzaklaştığını (örneğin, «kent ekonomisi» niteliğinin kavramsal anlamda belirlenmiş bir kentin ekonomik koşullarına ne ölçüde bağlanabileceğini) belirtmekle görevlidir²⁹.

Anlaşıldığı üzere, buraya değin aktarılan görüşleriyle Weber türdeş bir düşünce tablosu niteliğine sahip ideal tipik bir kavramsal yapı oluşturmanın rolüne değinmektedir. Gerçek rolü, «anlaşılabilirlik» (Intelligibilité) etmeni olan ideal tip³⁰, ölçü aracı olarak kullanılır. Araştırma düzeyinde varsayımların hazırlanmasına kılavuzluk etmesi, açıklama ve anlatım düzeyinde ise anlam birliğini sağlayacak bir deyim aracı olması ideal tipin sağlayacağı başlıca yararlarıdır. Denilebilir ki, ideal tip gerçeğin anlaşılmasında bazı ipuçları verecek ve açıklanmasında da tek anlamlılığı sağlayacak deyim araçlarına duyulan gereksinmeden doğmuştur. Bir kez daha belirtelim ki, ideal tip ne tarihsel ne de kesin gerçeğin kendisidir. Bu düşüncel tablonun belirtilen tüm özellikleriyle görgül gerçek içinde aranması gerekmez. Çünkü ideal tip bir ütopyadır ve ütopya olduğu içindir ki betimlenmiş biçimiyle hiçbir yerde bulunamaz³¹. Kısaca ideal tip görgül gerçeği yansıtmayan ve onunla özdeş olmayan ancak görgül gerçeğin bu düşüncel yapıdan ne ölçüde ayrıldığını (ya da yaklaştığını) ölçmek amacıyla oluşturulmuş, somut gerçeği anlamaya ve açıklamaya yarayan kavramsal bir soyutlama ve bilgi aracıdır. Blau ve Meyer'e göre, ideal tip bilinen tüm örgütlerin en karakteristik bürokratik görünümünün soyutlanmasından türemiş arı bir tipdir. Mükemmel bir bürokratizasyon hiçbir zaman tam olarak gerçekleşmeyeceğinden, hiçbir görgül örgüt bu bilimsel yapıya tam olarak uymamaktadır³². Kanımızca somut örgütlerin bu dü-

²⁵ Max WEBER, a.g.e., s. 185.

²⁶ H. H. GERTH and C. WRIGHT MILLS, *From Max Weber: Essays in Sociology*, Oxford University Press, New York, 1971, s. 159.

²⁷ Max WEBER, a.g.e., s. 181.

²⁸ Julien FREUND, a.g.e., s. 55.

²⁹ Max WEBER, a.g.e., s. 181.

³⁰ Julien FREUND, a.g.e., s. 59.

³¹ Bununla birlikte Max Weber «Siyaset Adamının Mesleği ve İstidadı» konusunda verdiği konferansında geleneksel, karizmatik ve yasal olmak üzere geliştirdiği üç otorite tipine gerçekte «çok seyrek» olarak rastlanıldığına kuşku bulunmadığını söylemiştir (Max Weber, *Le Savant et Le Politique* (Fr. Çev.: Julien FREUND), Plon, Paris, 1959, s. 103).

³² Peter M. BLAU and Marshall W. MEYER, *Bureaucracy in Modern Society*, Second Edition, New York, 1971, s. 24.

şüncel yapıya uyması da beklenemez. Çünkü Weber ideal tip ile görgül gerçeğin hiçbir zaman karıştırılmaması gerektiğini ve ideal tiplerin görgül geçerliğe sahip yapılar olarak sunulmasının tehlikeli olduğunu açıklıkla belirtmiştir. Örneğin tarihsel gelişmeyi açıklayan tüm marksist «yasa» ve yapılar (kuramsal olarak doğru oldukları ölçüde) ideal tipik bir karaktere sahiptirler. Weber'e göre bu ideal tipler yalnızca gerçeğe karşılaştırma yapmak için kullanıldığından üstün bir *heuristique* öneme sahiptirler. Fakat ideal tiplerin görgül geçerliğe sahip yapılar olarak sunulması tehlikeli olup doğru değildir³³.

Buraya değin ideal tipin «ne olduğu»nu açıklamaya çalıştık. Şimdi de bu düşüncel yapının «ne olmadığı» üzerinde durmakta yarar var.

Az önce ideal tipin elde edilmesi yöntemi konusunda Weber'in sözlerini aktarırken bu türdeş düşünce tablosunun tek tek ayrı, dağınık ve göze pek görünmeyen birçok olguların birbirine bağlanmasıyla oluşturulduğuna değinilmişti. Daha açık bir anlatımla, ideal tip sadece, her yerde ve her zaman bulunabilen olguların birleştirilmesi sonucu elde edilmemektedir. Aksine, pek dikkati çekmeyen fakat karakteristik ve orijinal olan olgulara da bu düşüncel yapıda yer verilmektedir. O halde, izole, dağınık ve pek göze çarpmayan olguların soyutlanmasıyla «ortalama» bir tipe ulaşılamaz. Bu yüzden ideal tip, ortak özellikler bütünü anlamında ortalama bir tip değildir. İdeal tip kavramı mevcut tüm bürokrasilerin (ya da öteki toplumsal yapıların) niteliklerinin bir ortalamasını temsil etmez³⁴. Gerçekten Weber'in ideal tipi bazı genel ve ortak özelliklerin alınmasıyla elde edilmemekte, aksine kimi zaman çok seyrek bulunan ve hatta kimi zaman da hiç bulunmayan fakat ayrıksınlığı dolayısıyla anlamlı yani karakteristik olan olgu ve özelliklere düşüncel yapıda yer verilebilmektedir. Örneğin Weber, «kent ekonomisi» kavramının incelenmiş kentlerin tümünde gerçekten bulunan ekonomik ilkelere ortalamasını bularak değil fakat bir ideal tip oluşturarak meydana geldiğini yazmaktadır³⁵.

Öte yandan, Weber tamamen mantıksal anlamda «ideal» olan bu düşünce tablosunun «olması gereken» ya da «model» kavramından kesinlikle ayrılması gerektiğini apaçık belirtmiştir. Burada yalnızca muhayyele karşısında yeterli ölçüde haklı gösterilmiş, bu yüzden de «nesnel olarak olanaklı» bulunan ve nomolojik bilgimize uygun düştüğü sanılan ilişkiler yapısı söz konusudur³⁶. Demek ki, ideal tip kavramındaki «ideal» sözcüğünün «olması gereken», «olması istenilen» anlamına alınmaması gerekir. Mouzelis'e göre «ideal» deyiminin anlamı seçilen ve kavramsallaştırılan tipik görgül özelliklerin bir tür abartılmasına ilişkindir³⁷. Kanımızca bu anlamı ideal deyiminde aramak yerine, Weber'in bu kavramsal yapının nasıl oluşturulduğunu açıklayan «bir ya da birçok görüşleri tek yanlı olarak vurgulamak» sözlerin-

³³ Max WEBER, *Essais sur la Théorie de la Science*, s. 200.

³⁴ Peter M. BLAU and Marshall W. MEYER, *a.g.e.*, s. 24.

³⁵ Max WEBER, *a.g.e.*, s. 180-181.

³⁶ Max WEBER, *a.g.e.*, s. 183.

³⁷ Nicos P. MOUZELIS, *a.g.e.*, s. 190.

deki «vurgulamak» (*accentuer*) yüklemine anlamında aramak gerçeğe yakın bir yorum olacaktır. Daha önce de belirtildiği gibi, ideal deyiminin sıfat olarak aldığı yukarıda anılan ikinci anlamına dayanarak bu yöntemle ortaya çıkan kavramsal yapının «tasarlanabilen ve istenebilen olgunluk ve eksiksizliğe sahip» olduğu savında bulunulamaz. Weber ideal tipine izlenmesi, örnek olarak alınması gerekli (*exemplaire*) bir model anlamı vermemiştir. İdeal tip «mükemmel tip» anlamına gelmez³⁸, aksiyolojik anlamda bir model ile karıştırılmamalıdır³⁹.

Weber'in ideal tipe aksi bir anlam yani olması gereken anlamı vermek istemediği şu görüşleriyle de apaçık kanıtlanabilmektedir: «Bilim alanında herkes on, yirmi ya da elli yıl sonra eserinin yaşlanacağını, eskiyeceğini bilir... Çünkü «tamamlanmış, eksiksiz, kusursuz her bilimsel yapının yeni sorunlar ortaya atmaktan başka bir anlamı yoktur: O halde bilimsel yapıt aşılmalı ve yaşlanmalı gerektirir. Bilime yararlı olmak isteyen kişi bu talihle boyun eğmelidir.»⁴⁰

Öte yandan, Max Weber'e göre bilim sonsuz bir araştırmadır. Bilgin kullandığı kavramların sınırlarını hiçbir zaman gözönünden kaçırmamalıdır. Kavramlar durmaksızın birbirini geride bırakır ve bilgi de bu yolla ilerler. Sürekli olarak yeni ideal tipler geliştirme zorunluğu bundan ileri gelir. Tarihsel kavramların içeriği zorunlu olarak değişken olduğundan her defasında onları açıklıkla belirtmek kaçınılmazdır. Bilginin genel ve son amacı gözüyle bakılmaya elverişli gerçekten kesin kavramlar olamaz⁴¹.

Görülüyor ki Weber, kullandığı kavramların sınırlılığını ve bilginin ilerlemesinin bir kavramın ötekini aşması ve geride bırakmasıyla gerçekleşeceğini, bu yüzden de yeni ideal tipler oluşturmanın zorunlu olduğunu apaçık belirtmektedir. Weber soyut ideal tiplerin oluşturulmasını hiçbir zaman amaç olarak düşünmemiş, aksine bunu analitik bir bilgi aracı olarak tasarlamıştır. Bilimsel araştırmada son amaç ideal tipler oluşturmak değil, tam tersine bilimsel araştırmanın yapılmasına yardımcı olabilecek kavramsal bilgi araçları oluşturmaktır. R. Aron, kavramlarla gerçek arasında bulunan mesafenin titizlikle tanımlanmış kavramlar kullanmak suretiyle ölçülebileceğini yazmaktadır⁴². İşte ideal tip, benzersizlikleri dolayısıyla anlamlı olan tipik ve karakteristik olgu ve özelliklerin soyutlanmasıyla oluşturulmuş kavramsal bir bilgi aracı olarak, gerçeğin daha iyi anlaşılmasını ve anlatılmasını sağlayan düşüncel bir yapıdır. Görgül gerçeği bu düşüncel yapıyla karşılaştırarak anlamaya ve ölçmeye çalışırız. Bu karşılaştırma gerçeğin bize hangi noktalarda düşüncel tablodan ayrıldığını ve hangi noktalarda da bu tabloya yaklaştığını görmemize yardımcı olacaktır. N. Abadan ideal tipin bu rolünde değinerek, ideal tipin «mütasavver herhangi bir yeni teşkilâtın alacağı muhtemel mahiyet ve şekli peşin olarak tayin etmek imkânı» sağladığı için «yüksek bir ameli değer taşıdığını» belirtmektedir⁴³.

³⁸ Coşkun SAN, a.g.e., s. 24-25.

³⁹ Julien FREUND, a.g.e., s. 56.

⁴⁰ Aktaran Julien FREUND, a.g.e., s. 251.

⁴¹ Max WEBER, a.g.e., s. 202 vd. ve Julien FREUND, a.g.e., s. 58 vd.

⁴² Raymond ARON, a.g.e., s. 522.

⁴³ Nermin ABADAN, Bürokrasi, SBF Yayını, No : 92-74, Ankara, 1959, s. 54.

Ussallık ve Ussallaşma

Ussallık kavramı Weber'in dünya görüşünün temel öğelerinden birini oluşturmaktadır. Bazen «entellektüelleştirme» sözcüğünü kullandığı bu kavrama ilişkin görüşlerini «**Meslek Olarak Bilim**» ve «**Meslek Olarak Siyaset**» adlı iki ünlü konferansında belirtmiştir⁴⁴.

Weber'e göre, giderek artan ussallaşma hiçbir şekilde içinde yaşanılan hayat koşullarının genel bilgisi anlamına gelmez. Ussallaşma, ilke olarak, hayatın akışına karışan hiçbir gizemli ve öngörülemez gücün bulunmaması, kısaca herşeye öngörme yoluyla üstünlüğümüzü kabul ettirebilmemiz demektir. Ussallaşmanın anlamı dünyanın büyüünün bozulması, sihirden sıyrılmasıdır.

Weber'in batı uygarlığına özgü bir olgu olarak aldığı ussallık bilimsel uzmanlaşmanın bir sonucudur, ürünüdür. Bu kavram hiçbir metafizik güce sahip değildir. Ussallaşmanın, insanlığın oluşunu belirlenmiş bir yöne ve kuramsal olarak öngörülebilecek bir amaca doğru zorunlu olarak sürükleyecek gizemli ve metafizik kuvvetle ilişkisi yoktur. Bu kavram, daha fazla etkinlik ve verimlilik ereğiyle, insanların çevre ve araçlarıyla olan ilişkilerinin incelenmesi temeline dayanarak çeşitli eylemlerin işbölümü ve eşgüdümü yoluyla hayatın örgütlenmesi anlamına gelmektedir⁴⁵.

Böylece Weber ussallaşma sürecinin ekonomi, hukuk, din ve yönetim gibi toplumsal yaşamın bütün alanlarında görülmesini devrinin bir özelliği olarak karşılamıştır. İnsanın teknik dehası ile gerçekleştirilen bu gelişme sayesinde dış dünyanın denetlenmesi olanağının giderek artacağını ve öngörme yoluyla herşeye (belki de geleceğe) üstünlüğünü kabul ettirmesinin mümkün olacağını ileri sürmüştür. Bürokratik yönetim biçimi, Weber'e göre, en ussal örgüt tipini oluşturmaktadır ve sahip olduğu üstünlük nedenleri dolayısıyla çok sayıda eylem türleri için geçerlidir. Bürokratik ussallaşmanın kaçınılmazlığına olan inancındır ki, Weber'i üretim araçlarının mülkiyeti rejiminde devrim yoluyla yapılacak değişikliklerin bu sürecin oluşmasını ve varlığını sürdürmesini etkilemeyeceği sonucuna götürmüştür. «Gelecek bürokrasinindir» özdeyişi kaynağını bu düşünceden almaktadır.

EGEMENLİK BİÇİMLERİ TİPOLOJİSİ

Siyaset sosyolojisine ilişkin görüşlerini özellikle «**Ekonomi ve Toplum**» adlı yapıtında ayrıntılı olarak açıklayan Max Weber'in yasal egemenliğin en arı tipi olarak nitelediği bürokratik yönetim örgütünün karakteristiklerinden önce, toplumbilimcinin siyasetin tanımı ve devlet, meşruluğun temelleri ve başlıca egemenlik tipleri üzerine ileri sürdüğü görüşlerine kısaca değinmek uygun olacaktır.

Siyaset ve Devlet

«**Siyaset Adamının İstidat ve Mesleği**» konusunda verdiği konferansında siyaset kavramının olağanüstü derecede geniş olduğunu ve bu kavra-

⁴⁴ Max WEBER, *Le Savant et Le Politique*.

⁴⁵ Julien: FREUND, a.g.e., s. 15 vd.

mın yön verici tüm özerk ve bağımsız faaliyet türlerini kapsadığını belirten Weber, siyasetten yalnız «devlet» olarak adlandırılan siyasal kümenin yönetilmesini ya da bu yönetme üzerinde yapılan etkiyi anlıyor⁴⁶.

Devletin yüklendiği görevlerin zaman içinde değişebileceğini gözönüne alarak, modern devleti yaptıklarının yani görevlerinin içeriği ile değil fakat sosyolojik yönden özgül bir araç olarak nitelendirdiği «fiziksel şiddet» yoluyla tanımlamaktadır. Weber'e göre çağdaş devletin, belirlenmiş bir ülkenin sınırları içinde kendi adına meşru fiziksel şiddet ve baskı tekelini elinde tutan ve uygulayan beşeri bir topluluk olarak tasarlanması gerekir⁴⁷. Bir egemenlik kümesinin siyasal bir kümeye dönüşebilmesi, kendi varlığının ve koyduğu kuralların geçerliliğinin coğrafya yönünden belirlenebilir bir bölge içinde fiziksel baskının sürekli olarak uygulanması yoluyla güvence altına alınmasıyla olur⁴⁸. Koyduğu kuralların uygulanmasında meşru fiziksel baskı ve şiddet hakkını tekelinde tutması gerekir. Tüm siyasal kümeler gibi, devlet de meşru şiddet hakkının tek kaynağı olarak insanın insan üzerindeki egemenliği ilişkisinden ibarettir. Devletin varlığından söz edebilmek için egemen olanlar tarafından öne sürülen otoriteye egemen olmayanların itaat etmeleri gerekir.

Böylelikle, çabasını devletin tarihsel yapısının irdelenmesinden çok, siyaset olgusunun genel olarak anlaşılmasına yönelten Weber, tüm siyasal egemenliklerin temelinde emretme ve itaat etme ilişkisinin varlığından söz ederek, itaat edenlerin neden ve hangi koşullarda itaat ettiklerini sormaktadır.

Meşruluğun Temelleri

Meşru egemenlik tiplerine geçmeden önce Weber'in *Macht* ve *Herrschaft* kavramları arasında yaptığı ayırımı kısaca değinmekte yarar var: Weber'e göre⁴⁹, güç, erk, iktidar (*macht*, *puissance*) sözcüğü, bir toplumsal ilişkide bireyin kendi iradesini direnmelere karşı bile üstün kılması şansı anlamına gelir. Bu şansın dayanağı, temeli önemli değildir. Egemenlik (*herrschaft*, *domination*) bir emre itaat etmeye hazır belirlenebilen kişiler bulma şansı demektir. Weber, sosyolojik olarak şekilsiz (*amorphe*) saydığı erk kavramını, sosyolojik bir kavram olarak nitelediği egemenlik kavramından ayırmaktadır. Egemenlik olgusunun varlığı emir veren bir birey ile bu emirlere uymaya hazır başka kişiler olmak üzere iki kişinin bulunmasına bağlıdır. Başka bir deyişle, başkalarına emir veren bir bireyin varlığı yeterli olup, ne yönetsel bir örgütün, ne de bir topluluğun (*groupement*) bulunması zorunludur. Örneğin bir aile içinde baba egemenliğini herhangi bir yönetsel örgüt olmaksızın kullanmaktadır. Demek ki, erk olgusunda emretme zorunlu olarak meşru olmadığı gibi, itaat etme de bir görev değildir. Oysa egemenlik olgusunda itaat etmenin dayanağı, temeli vardır. Bu

⁴⁶ Max WEBER, a.g.e., s. 15.

⁴⁷ Max WEBER, a.g.e., s. 100.

⁴⁸ Max WEBER, *Economie et Société* (Fr. Çev.: Julien FREUND et Les Autres), Tome Premier, Plon, Paris, 1971, s. 57.

⁴⁹ Max WEBER, a.g.e., s. 56.

temel bireylerin kendilerine verilen emirlere çeşitli güdülere dayanarak uymaları, bu emirleri kabul etmeleridir. Weber'e göre her gerçek egemenlik ilişkisi asgari bir itaat etme iradesi içerir, taşır. Fakat bir hukuk kuralınca güvence altına alınmış hak olarak öne sürülebilen her istek (*prétention*) egemenlik olarak nitelendirilemez. Aksi takdirde bir işçi, ücret hakkı çerçevesinde, işverenin *maître*'i olacaktır. İşte Weber'in oluşturduğu egemenlik biçimleri tipolojisi bu itaatın güdülerine dayanmaktadır. Bu güdülerin niteliğidir ki, egemenlik tiplerini belirler.

Max Weber'e göre, hiçbir egemenlik tipinin sürekliliğini yalnızca maddesel, yalnızca duygusal ya da yalnızca ussal güdülere dayanmakla yetinmediğini tecrübeler göstermiştir. Aksine tüm egemenlik biçimleri üyelerinde kendilerinin meşruluğuna (*légitimité*) dair bir inanç uyandırmaya ve bu inancı sürdürmeye çabalar⁵⁰. Egemenlik biçimlerini belirleyen etmen meşruluğa inanç türleridir. Kişilerin bir düzene meşru bir geçerlilik tanımalarının temelleri ise şunlardır: Gelenek, duygusal nitelikte bir inanç, değere ilişkin ussal bir inanç ve nihayet yasallığına inanılan yazılı (pozitif) bir metin⁵¹. Bu temeller üzerine kurulan egemenlik meşru olduğunu göstermek ve bunun sürekliliğini sağlamak ister. Böylece egemenlik geçici bir üstünlükten sıyrılıp sürekli ve yerleşmiş bir düzen haline gelmektedir⁵².

Meşru Egemenlik Tipleri

Weber'e göre üç meşru egemenlik⁵³ tipi vardır ve meşruluk üç niteliğe bürünebilir⁵⁴:

⁵⁰ Max WEBER, a.g.e., s. 220.

⁵¹ Max WEBER, a.g.e., s. 36.

⁵² Hans FREYER, *Sosyolojye Giriş* (Çev.: Nermin ABADAN), SBF. Yayını, No: 165-147, Ankara, 1963, s. 117.

⁵³ Türk kamu yönetimi literatüründe «Herrschaft» karşılığında otorite (yetke) sözcüğünün daha yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Kuşkusuz bunun başlıca nedeni İngilizce çevirilerde bu terim karşılığında «authority» sözcüğünün kullanılmış olmasıdır. Örneğin N. ABADAN, Weber'in «bu tabiri hukuki manada değil, sırf sosyolojik bir vakayı açıklama gayesiyle kullandığı için» otorite deyiimi ile ifade etmeyi uygun bulduğunu yazmaktadır (s. 55). Buna karşılık Raymond ARON, herrschaft karşılığında fransızca çevirilerde «domination» sözcüğünün kullanılmasını doğru bularak, otorite (autorité) sözcüğünü kullanmanın uygun düşmeyeceğini, çünkü Weber'in «maître»in (efendinin) sahip olduğu doğal ya da sosyal nitelikleri belirlemek için otorite (Autorität) sözcüğünü de kullandığını belirtmektedir (s. 556).

Biz, Aron'un açıklamasını da göz önünde tutarak, Weber'in siyaset sosyolojisinin temel ögesi olarak ve fransızca çevirilerde «domination» sözcüğü ile ifade edilen «herrschaft» karşılığında «egemenlik» sözcüğünü otorite (yetke) sözcüğüne yeğliyoruz. Ancak hemen belirtelim ki, Weber'in herrschaft için verdiği tanımı göz önünde tutmak kaydıyla, bu terimin Weber'in bu konudaki görüşlerinin açıklanmasına ve anlaşılmasına doğrudan doğruya bir etkisi olmayacağı kanısındayız. Hatta Weber'in herrschaft tanımı ile örneğin SIMON ve arkadaşlarınca yapılan otoritenin ruhsal tanımı (H. A. SIMON, D. W. SMITHBOURG, V. A. THOMPSON, *Kamu Yönetimi* (Çev. C. MIHÇIOĞLU), SBF. Yayınları, 1974, s. 175) arasında pek büyük bir fark olmadığı, aksine bu tanımın ve öne sürülen otorite türlerinin Weber'den esinlendiği söylenebilir.

Öte yandan, Weber'i fransızcaya çeviren Julien FREUND'un herrschaft karşılığı olarak domination'u yeğlemesine rağmen, kimi çevirilerde de autorité sözcüğünün kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Weber'in «Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie» adlı eserinin birinci cildinden yapılan çeviride A. LEVY «otorite tipleri» deyiimini kullanmıştır. Ayrıca

1) Yasal egemenlik **ussal** niteliktedir, ussal olarak konulmuş kuralların yasallığının geçerliliğine ve yasaya uygun olarak seçilmiş şeflerin meşruluğuna olan inanca dayanır. Bu egemenlik tipinde kişisel olmayan, nesnel ve yasaya uygun olarak alınmış emirlere itaat söz konusudur.

2) Geleneksel egemenlik, geçerliliğini her zaman sürdürmüş geleneklerin kutsallığı ve bu araçlarla egemenliği kullanacak olanların meşruluğu inancına dayanır. Bu egemenlik türünde âdetlerin yaygınlığından doğan saygı gereğince, geleneğin gösterdiği ve görevlerinde geleneğe bağlı olan iktidar sahibine itaat edilir.

3) Karizmatik egemenlik, bir kişinin ya da emirlerinin kutsallığına, kahramanlık erdemine ya da örnek olma niteliğine tabi olmaya dayanır. Başka bir deyişle, ermişliği, kahramanlığı ya da örnek kişiliği dolayısıyla diğerlerinden ayrılan karizmatik şefe itaat söz konusudur. Örneğin pcy-gamberin ya da siyasal alanda seçilmiş savaş şefinin, büyük bir demogoğun veya siyasal bir parti şefinin sahip olduğu karizmatik otorite gibi.

Önemle belirtmek gerekir ki, bu üç meşru egemenlik tipi ideal tiplerdir ve tarihsel olarak hiçbir «arı» halde bulunmaz. Ancak Weber bu olgunun mümkün olan en arı egemenlik tiplerinin kavramsal olarak saptanmasına engel olmadığını söyler. Aksine bunun iki yararı vardır. Bir kere, özel bir durumda egemenlik biçimleri ve bunların ideal tiplere ne ölçüde yaklaştıkları konusunda ipuçları verebilir. İkinci olarak da, az çok açık bir kavram aracılığıyla çalışmak olanağı sunar. Weber üç ideal egemenlik biçimi geliştirmekle tarihsel gerçeğin kavramsal şema içinde «hapsedilmiş» olduğuna inanmadığını açıkça belirtmektedir⁵⁵. Demek ki, meşru egemenlik tipleri görgül gerçekten soyutlanmış düşüncel tiplerdir ve hiçbir zaman tarihsel gerçek içinde arı halde rastlanamaz. İdeal tip kavramına ilişkin olarak daha önce belirtilen özelliklerin egemenlik tipleri için de geçerli olduğuna kuşku yoktur.

YASAL EGEMENLİĞİN ARI TİPİ: BÜROKRATİK YÖNETSEL ÖRGÜT

Weber'e göre yasal egemenliğin en arı tipi bürokratik nitelikte yönetsel örgüt aracılığıyla gerçekleştirilen egemenliktir. İktidar sahibi konumunda olan yalnızca kümenin şefidir ve iktidar sahipliği ya bir seçim ya da halefin belirlenmesi gereğince veya iktidara sahip çıkma yoluyla olur⁵⁶.

Yasal egemenlik tipinde hukuk özü itibarıyla soyut kurallar **cosmos'**udur. Yani hukuk iyi düzenlenmiş soyut ve ussal kurallar bütünüdür. İk-

«Ekonomi ve Toplum»un birinci cildinin fransızca çevirisinde yalnızca bir yerde domination sözcüğü yanında parantez içinde autorité sözcüğüne de yer verilmiştir. Bu yüzden, yazıda bazen egemenlik, bazen de (özellikle eleştiriler bölümünde) otorite sözcüğünün kullanılacağını, bu deyimlere bu yazı çerçevesinde farklı anlamlar verilmemesi gerektiğini şimdiden belirtiyoruz. Çünkü Weber'in sosyolojik bir kavram olarak aldığı herrschaft'ın tanımıyla hukuksal bir olayın açıklanmasını amaçlamadığı kuşku götürmez.

⁵⁵ Max WEBER, a.g.e., s. 222.

⁵⁶ a.k.

⁵⁶ Max WEBER, a.g.e., s. 226.

tidarın yasal sahibi üst (devlette seçimle gelmiş başkan) hukuksal düzenle melerde bulunduğu zaman kişisel olmayan kurallara itaat eder. İktidar sa- hibine itaat eden küme üyeleri onun şahsına değil fakat kişisel olmayan kurallara itaat ederler. Demek ki, kümenin üyesi sıfatıyla ve yalnızca «hu- kuk»a itaat söz konusudur. Küme üyeleri, iktidar sahibinin ussal kurallar- ca belirlenmiş nesnel yetkisinin sınırları içinde ona itaat etmek zorunda dırlar⁵⁷.

Bürokratiko-monokratik yönetimin üstünlük nedenlerinden biri evrensel yani bürokrasinin birçok eylem türlerine uygulanabilmesi olanağıdır. Weber devlet, kilise, ordu, siyasal parti, ekonomik işletme, çıkar kümeleri, dernek ve vakıf gibi bütün alanlarda modern küme biçimlerinin gelişmesinin bü- rokratik yönetimin sürekli olarak ilerlemesiyle özdeş olduğunu belirtmek- tedir⁵⁸. En ussal egemenlik biçimini oluşturan bürokratik yönetimin üstün- lüklerini Weber şöyle sıralamaktadır: Kesinlik, süreklilik, disiplin, güvenlik, erk sahibi için olduğu kadar ilgililer için de öngörülebilirliği, hizmetlerin yoğunluk ve yaygınlığı, tüm görevlere uygulanabilme olanağı yani evrensel- liği ve en yüksek verim ve etkinliği gerçekleştirmeye teknik yönden yete- nekli oluşu. İşte bu üstünlüklere sahip bir bürokratik yönetimin doğuşunu Weber modern batı devletinin bir tomurcuğu, çekirdeği olarak karşılamak- tadır. Bürokratik yönetimin üstünlüğünün en büyük aracı, ister kapitalist ister sosyalist temel üzerine örgütlenmiş olsun, modern tekniğin ve üre- tim malları ekonomisinin gerekli kıldığı uzmanlaşmış bilgidir. Bu çark ya- sal hükümetlerde olduğu gibi, iktidara gelen devrimciler ve işgalci düşman için de işlemeye devam eder. Bu çark olmaksızın modern yaşam olanak- sızdır.

Bilgi gereğince egemenlik yani teknik bilgi üstünlüğüne dayalı bir ege- menlik tipi olan bürokratik yönetimin gelişmesi bunu elverişli kılan ve hazırlayan bazı ön koşulların gerçekleşmesine bağlıdır. Bunlar kısaca para ekonomisinin yerleşmesi, vergileme sisteminin, ulaştırma ve bildirişme araçlarının gelişmesi gibi koşullardır⁵⁹.

Yasal-Ussal Egemenliğin Karakteristikleri

Weber ideal tip kavramına bağlı olarak geliştirdiği bürokratik yapının karakteristiklerini ve dayandığı ilkeleri **Ekonomi ve Toplum**'da şöyle sıra- lamaktadır⁶⁰:

1 — Kurallara göre örgütlenen ve yönetilen birbirine uygun, tutarlı ve sürekli bir kamu görevleri bütünü.

2 — Belirlenmiş bir yetki alanı. Bunun anlamı şudur:

a) Sistematik bir iş bölümünün uygulanmasıyla verilen görevleri belir- leyen bir yükümlülükler (ya da sorumluluklar) alanı,

⁵⁷ Max WEBER, a.g.e., s. 223.

⁵⁸ Max WEBER, a.g.e., s. 229.

⁵⁹ Max WEBER, a.g.e., s. 230 ve Nermin ABADAN, a.g.e., s. 54-55.

⁶⁰ Max WEBER, a.g.e., s. 223-224 ve L'Administration Publique, Recueil de Textes, Arman Colin, Coll. U, Paris, 1971, s. 384-389.

- b) Bu görevlerin yerine getirilmesi için her görevliye verilmesi zorunlu otorite,
- c) Zorunlu baskı araçlarının açık tanımı ve kullanılmasının önceden belirlenmiş koşullara bağlanması.

3 — Görevlerin örgütlenmesi hiyerarşi ilkesine göre olur. Bunun anlamı, ast düzeydeki her görevin (yani makamın) daha üst düzeydeki bir görevin denetim ve gözetimine bağlanmış olmasıdır.

4 — Bir görevin yürütülmesini yöneten kurallar teknik ya da yasal nitelikte olabilirler. Bu kuralların ussal olarak uygulanabilmesi için uzmanlaşmış bir formasyon zorunludur. Bu demektir ki, yalnızca eksiksiz bir teknik formasyona sahip olduğunu kanıtlayan kişi yönetsel personel olarak göreve atanabilir.

5 — Ussal tipte yönetsel personelin ilke olarak yönetim ve üretim araçlarının iyeliğinden uzak tutulmaları gerekir. Öte yandan, görevlerin yürütülmesinde kullanılan örgüt malları ile memurun kişisel ve özel amacı için kullandığı kendi malları arasında tam bir ayırım ilkesi vardır. Görevlerin yerine getirildiği yer yani büro ile memurun oturduğu yer yani konut arasındaki ayırım bunu karşılamaktadır.

6 — Ussal egemenlik tipinde memur tarafından göreve sahip çıkılması esastır. Eğer, yargıçların ve daha yeni olarak yönetsel personelin ve hatta işçilerin durumunda olduğu gibi, bir göreve bağlanmış «haklar» varsa, bu onların bunlara sahip çıkması için değil fakat yalnızca görevin yürütülmesinin nesnel ve bağımsız niteliğini olduğu kadar, memurun konulmuş kurallara uymasını da sağlamak içindir.

7 — Yönetsel işlemler, kararlar ve kurallar yazılı olarak yapılır ve saklanır. Bu ilke sözlü tartışmaların kural olduğu durumlarda da geçerlidir ve en azından ön tartışmalara, önerilere, her türden karar ve kurallara uygulanır.

Weberyen Bürokraside Memurun Özellikleri

Yasal-ussal egemenliğin en arı tipi olan bürokratik yönetim örgütü Weber'in aşağıda sıraladığı özellikleri taşıyan memurlardan oluşmaktadır⁶¹.

- 1 — Memur kişisel olarak özgür olup yalnızca görevinin nesnel gereklerine itaat eder.
- 2 — Memur açıkça tanımlanmış bir görevler hiyerarşisi içinde hizmet görür.
- 3 — Her görevin açıkça belirlenmiş bir yetki alanı vardır.
- 4 — Memur, ilke olarak bir sözleşme, başka bir deyişle, karşılıklı ve özgür bir anlaşma yani açık bir seçme (*sélection*) temeli üzerine hizmete alınır.

⁶¹ Max WEBER, a.g.e., s. 226-227.

5 — Memur adayları sınavla kanıtladıkları ya da diplomayla belgelen-
dirdikleri mesleki niteliklerine göre işe alınırlar. Bunlar seçilmezler fa-
kat atanırlar.

6 — Memur miktarı belirlenmiş bir parayla ödüllendirilir. Çoğu zaman
emeklilik ikramiyesine hak kazanır. İşveren otoritenin özellikle özel kesim-
de yalnızca bazı koşullar altında işe son verme hakkı vardır, buna karşı-
lık memur her zaman çekilmekte özgürdür. Ücret dilimleri hiyerarşik sıra
uyarınca ayarlanır, fakat aynı zamanda görevin sorumluluk derecesi ve
görevlinin sosyal statüsünün gerekleri tamamlayıcı öğeler sıfatıyla hesaba
katılabilirler.

7 — Görev memurun tek ya da en azından başlıca uğraşısı yani mes-
leğidir.

8 — Memur kariyer yapma olanağı kazanır. Kıdeme ya da liyakata da-
yanan veya her iki öğeyi birleştiren bir yükselme sistemi söz konusudur.
Yükselme üstlerin değerlendirmesine bağlıdır.

9 — Memur yönetim araçlarının iyeliğine ve görevine sahip çıkmaksı-
zın çalışır.

10 — Memur görevinin yerine getirilmesinde sıkı ve sistemli bir disip-
lin ve denetime tabidir.

Weber, özelliklerini sıraladığı bu örgütün, ilke olarak, çok sayıda eylem
türlerine kolaylıkla uygulanabileceğini belirtmektedir. Kâr amaçlı ya da
kâr amaçsız örgütlere olduğu kadar, maddi ya da idealist amaçlar izleyen
herhangi bir örgüte uygulanabilir. Bunun gibi, anılan örgüt tipi siyasal
partiler ya da dinsel örgütler tarafından da kullanılabilir. Yukarıda sayı-
lan üstünlükleri dolayısıyla teknik ve biçimsel yönden en ussal örgüt tipini
oluşturan bürokratik yönetim, günümüz yönetiminin sayısız gereksinme-
lerinin karşılanması bakımından kaçınılmazdır.

Buraya değin Weber'in, bir yandan yasal-ussal egemenlik tipinin ka-
rakteristiklerini sıralayarak, öte yandan memur ile görevli arasındaki iliş-
kileri analiz ederek düşüncel bir bürokratik örgüt tipi oluşturduğunu gör-
dük. Denilebilir ki, bu düşüncel tablonun temel ölçütü, rol ve davranışla-
rın kişisel olmayan nesnel kurallar uyarınca önceden saptanmış olması do-
layısıyla «öngörülebilirliği» dir. Gerçekten, ideal bürokratik örgüt tipinde
tüm işlemler önceden konulmuş kurallar çerçevesinde cereyan etmektedir.
Örneğin baskı araçları açıkça tanımlanmış ve kullanılabilirliği koşullar be-
lirlenmiştir. Bu işleyiş tarzı bir örgüt üyesine ötekilerin davranışlarını ön-
görme olanağı sağlar. Yüksek düzeyde bir biçimsellik içeren bu örgüt tipi,
ilişkileri önceden tanımlanmış ve belirlenmiş kalıplara indirgeyerek çatış-
maları azaltabilir, kişiselleştirilmiş ilişkileri ve ussal olmayan duygu ve dü-
şünceleri (düşmanlık, korku, ihtiras vb.) ayıklayabilir. Weber'e göre bürok-
ratik egemenliğin sosyal sonuçlarından biri, en biçimsel gayri şahsiliğin üs-
tünlüğüdür: *sine ira et studio*, memur kinsiz ve tutkusuz, aşksız ve çöşku-
suz, «kişileri düşünmeksizin», yalnız ödev kavramının baskısı altında, bi-

çimsel yönden herkes yani aynı durumda bulunan tüm ilgililer için eşit bir tarzda görevini yerine getirecektir⁶².

Görüldüğü gibi, Weber'in betimlediği ideal 'tipde biçimsel yapı ve ilişkiler ön planda gelmektedir. Weber'yen bürokratik örgütün özelliklerini kabaca üç noktada özetlemek olanaklıdır: Görev ve yetkilerinin nesnel ve kişisel olmayan kurallarla tanımlanmış olması, üst düzeydeki otoritenin ast düzeydeki otoriteyi denetim ve gözetimi altında tuttuğu baskıcı bir hiyerarşik yapının, başka bir deyişle, kurallarca tanımlanmış katı bir denetim ve yaptırımlar sisteminin varlığı ve nihayet, teknik nitelikleri uyarınca bir ömür boyu örgütte kalmak ve görevini tek ya da başlıca uğraşı olarak herkes için eşit ve kişisel düşüncelerden uzak biçimde yerine getirmek üzere atanmış memurlardan oluşması.

WEBERYEN BÜROKRASIYE YÖNETİLEN ELEŞTİRİLER

Yasal-ussal egemenliğin en arı tipini oluşturan bürokratik örgüte yönetilen eleştirilerin kabaca iki nokta üzerinde toplanabileceğini sanıyoruz. Eleştirilerin bir bölümü ideal tip kavramının niteliğinden ve yorumlanmasındaki anlaşmazlıklardan kaynağını almaktadır. İkinci bölüm eleştiriler ise, ideal bürokratik örgüt tipinde değinilmeyen ya da boş bırakılan önemli noktaların varlığına ilişkindir.

İdeal Tip Kavramına İlişkin Eleştiriler

Weberyen bürokrasiye yönetilen eleştirilerin ilk bölümü, ideal tip kavramının çeşitli şekillerde yorumlanmasından, daha açık bir anlatımla, yasal-ussal egemenliğin en arı tipi olan bürokrasinin Weber tarafından bir «ideal tip» olarak tasarlanmasının gözönüne alınmamasından doğmaktadır. Örneğin C. J. Friedrich görgül gözlem ve deneysel analizlerden çok akıl yürütme yoluyla kurulan ideal tiplerin farazî akli tasavvurlara dayandığını ve böylece değer yargılarından uzak bir sistem yerine spekülative bir sonuca ulaşıldığını ileri sürmüştür⁶³. Reinhard Bendix'in «ideal tipe hiçbir bürokrasinin uymadığını ve bu ele alışı gerçek dışı olduğunu» öne sürdüğünü belirten G. Şaylan'ın «yeryüzündeki mevcut bürokrasilerin hiçbirinin ideal tipe uymadığını» yazarak bu kanıyı paylaştığı anlaşılmaktadır⁶⁴. Öte yandan Weber'in, «toplumlarda otorite biçimlerinin üç tip olabileceğini söylemesi ve bu biçimler arasındaki alt modelleri açıkça ele almaması» ve «toplumsal yaşantının sürekli olarak daha ussallaşacağı varsayımından hareketle geleneksel otorite biçiminden ussal-yasal otorite biçimine doğru zorunlu bir gelişmenin olacağını kabul etmesi» dolayısıyla eleştirildiği de görülmektedir⁶⁵. Son olarak, Stanley H. Udy'nin eleştirisine değinerek ilk bölümde toplanabilecek eleştirileri bitirelim. Udy, sanayileşmemiş 150 ortak-

⁶² Max WEBER, a.g.e., s. 231.

⁶³ Aktaran Nermin ABADAN, a.g.e., s. 62.

⁶⁴ Gencay ŞAYLAN, *Türkiye'de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji*, TODAİE Yayınları No: 140, Sevinç Matbaası, Ankara, 1974, s. 34.

⁶⁵ Metin HEPER, *Modernleşme ve Bürokrasi, Karşılaştırmalı Kamu Yönetimine Giriş*, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları: G-3, Ankara, 1973, s. 25.

lıkta 150 biçimsel örgüt üzerinde yaptığı görgül incelemesinde⁶⁶, Weberyen ideal tip karakteristiklerin «bürokratik» ve «ussal» olmak üzere iki grupta toplanabileceğini yazmaktadır. Yedi karakteristikten üçü (hiyerarşik otorite yapısı, yönetsel kadro ve makama göre farklılaştırılmış ödüller) «bürokratik», dördü işe (sınırlanmış amaçlar, performans, parçalı katılma ve denkleştirici ödüller) «ussal» öğelerdir. Udy'e göre, biçimsel örgütün «ussal» öğeleri olarak adlandırdığı ikinci grup değişkenler Weber biçimi tüm bürokrasilerde görülemez, fakat yalnız «yasal-ussal» tipde bulunabilir. Daha açık bir anlatımla Udy, ideal tipin karakteristiklerinden bazılarının Weberyen anlamda açıkça bürokratik nitelikte olan örgütlerde bulunmadığını, bu yüzden bunların temel nitelikte olmadığını ve bürokrasi kavramı içine girmemesi gerektiğini öne sürmektedir⁶⁷. Öte yandan Onaran da Udy'e atfen «Weber'in bürokrasi modelinin ikili bir özelliğe sahip bulunduğunu, bunun hem gözlemlenen olgulara dayanan bir sınıflandırma, hem de örgütlere almaları gereken biçimi gösteren «ideal», aşkın bir model olduğunu» ve «Weber'in düşündüğü gibi «ideal», ussal bir bürokratik örgüt tipi düşünmenin mümkün olmadığını» yazmaktadır⁶⁸.

Weberyen bürokratik örgüte yöneltilen bu eleştirilerin tutarlı olup olmadığının «ideal tip» anlayışı çerçevesinde değerlendirilmesini gerekli görüyoruz. Friedrich'in ideal tipler oluşturmakla spekülatif bir sonuca ulaşıldığı yolundaki eleştirisi, kanımızca ideal tiplerin görgül gerçekle özdeş olduğu varsayımının öne sürülmesi durumunda tutarlı bir eleştiri sayılabilirdi. Oysa Weber ideal tip egemenlik biçimlerinin somut ve görgül gerçek içinde arı halde bulunabileceği savında değildir. Tam tersine ideal tiplerin birer ütopya olduğunu belirterek analizlerinin bu aşamasında böyle bir çelişkiye ve tutarsızlığa düşmemiştir. Öte yandan Weber'in ideal tipleri tamamen farazi akli tasavvurlara dayanmamakta, gözlemlenen kimi olguların soyutlanması ve vurgulanması yoluyla ortaya çıkmaktadır.

Yeryüzündeki hiçbir bürokrasinin ideal bürokratik örgüt tipine uymadığı yolundaki eleştiri de kanımızca tutarlı değildir. Çünkü ideal tip bürokratik örgütün görgül bürokrasilere uymaması onun «düşüncel» bir yapı olmasının doğal sonucu ve gereğidir. Weber bu noktayı yani ideal tip bürokratik örgütün görgül gerçek içinde bir benzerinin ya da karşılığının (équivalent) bulunmadığını açıklıkla belirtmiştir. Kısaca Weber'in böyle bir iddiası yoktur, o ideal tipik yapılara görgül geçerlilik tanınmaması gerektiğini açık söylemiştir.

Weber'in toplumlardaki otorite biçimlerini üçe indirgeyerek üç ideal tip arasındaki alt modelleri açıkça ele almadığı ve gelenekselden yasal-ussal otorite tipine doğru zorunlu bir gelişmenin olacağını kabul ettiği yolundaki eleştirileri de yerinde bulmuyoruz. Her şeyden önce üç otorite tipi «ideal» tiplerdir, toplumdaki tüm otorite biçimlerini yansıtmaz. Gerçekten Weber yasal iktidar tipinin, hukukun biçimsel-ussallığının zaferi sonucu öteki oto-

⁶⁶ Stanley H. UDY, «Bureaucracy and Rationality in Weber's Organization Theory: An Empirical Study, in: *American Sociological Review*, Vol. 24, December 1959, s. 791-795.

⁶⁷ Aktaran Nicos P. MOUZELIS, a.g.e., s. 44.

⁶⁸ Oğuz ONARAN, a.g.e., s. 46.

rite tipleri yanında ortaya çıktığını belirtmekte, ancak bununla yetinmeyecek bürokratik iktidarın yasal iktidarın tek biçimi değil fakat en arı biçimi olduğunu eklemektedir⁶⁹. Öte yandan Weber, tüm görgül egemenlik biçimlerinin bu üç ideal tipden birine uymak zorunda olduğunu da kanımızca ileri sürmemiştir. Tam tersine, Weber'e göre, görgül durumların çoğurluğu bu arı tiplerin birçoğu arasında bir bileşim (*combination*) ya da geçiş (*transition*) dir. Bu yüzden, sürekli olarak yeni deyimler bulmak zorunda kalacağımızı, örneğin, kısmen ussal otorite biçimine kısmen de geleneksel otorite biçimine uygun düşen karakteristikleri belirtmek için «*patrimoniyal bürokrasi*» deyimini kullanacağımızı yazmaktadır. Weber, tarihsel akış içinde görülen otorite biçimlerinin tanımlanan üç otorite biçiminden biri içinde yer alamayacağını, önerdiği terminolojinin tarihsel akışın sonsuz çeşitliliğini zorlamak savında olmadığını, yalnızca özel amaçlar ya da genel bir referans çerçevesi için yararlı olabilecek kavramları tanımlamaya yöneldiğini belirtmiştir.

Öte yandan, Weber'in geleneksel otorite tipinden yasal-ussal otorite tipine doğru zorunlu bir gelişme olacağını kabul ettiği yolundaki kanıyı da paylaşmak olanaksızdır. Gerçi Weber'e göre, bilimsel uzmanlaşmanın sonucu ve batı toplumuna özgü bir olay olan ussallaşma bürokratizasyonun giderek artmasına yol açar. Ancak bu varsayıma dayanarak Weber'in toplumlardaki otorite biçimlerinin gelenekselden yasal-ussal tipe doğru zorunlu bir gelişmeyi öngördüğünü öne sürmek olanaksızdır. Mouzelis'in dediği gibi, karizmatik, geleneksel ve yasal-bürokratik egemenlik tipleri tüm toplumların er veya geç geçecekleri birbirini izleyen evreler değildir. Analitik amaçlarla oluşturulan bu tipoloji tarihsel akışın yön ve anlamı hakkında herhangi bir önyargıya dayanmaz⁷⁰. Eğer Weber'in böyle zorunlu bir evrimi öngördüğü varsayılsa idi, modern tüketim toplumunda karizmatik hatta geleneksel öğelerin sürekliliğinden söz etmemesi gerekirdi. Oysa Weber'in geleneksel ya da karizmatik otoritenin kaybolacağını önceden haber vermediği belirtilmektedir⁷¹.

Demek ki Weber, üç ideal otorite tipi geliştirmekle toplumlardaki otorite biçimlerini üçe indirgemeyi ve bu yolla da görgül gerçeği tüketmeyi amaçlamamıştır. Görgül gerçek bu üç ideal otorite tipinin bir karışımından oluşabilir. Bu yüzden ideal tiplerin hiçbir yerde rastlanamayan modeller olduğunu değil, fakat bu düşüncel yapının analitik araç olarak kendisinden beklenen yararları yani somut bürokratik yapıların anlaşılmasını sağlamaya elverişli olup olmadığını öne sürerek yapılacak eleştiriler kanımızca daha tutarlı olacaktır.

Stanley H. Udy'nin eleştirisinde ise, Weber'in bürokrasiyle ideal tip anlayışı çerçevesinde uğraştığının hesaba katılmadığı kanısı uyanmaktadır. Gerçekten Udy'nin Weberyen ideal tip karakteristikleri «bürokratik» ve «ussal» olmak üzere iki grupta toplayan ve bunlardan ussal değişkenlerin We-

⁶⁹ Max WEBER, «Types d'Autorité», in *Psychologie Sociale, Textes Fondamentaux Anglals et Américains*, (Fr. Çev.: A. LEVY), Tome II, Dunod, Paris, 1970, s. 358.

⁷⁰ Nicos P. MOUZELIS, a.g.e., s. 186.

⁷¹ Alfred DIAMANT, «The Bureaucratic Model: Max Weber rejected, rediscovered, reformed», Fransızca çeviri in *L'Administration Publique, Recueil de Textes*, s. 390.

beryen bürokratik örgütlerde bulunmadığını belirten görgül incelemesinde ideal bürokratik örgüt tipi ile görgül gerçeğin karıştırıldığını sanıyoruz. Oysa Weber ideal tiplerin görgül geçerliğe sahip yapılar olmadığını, bu noktanın ideal tiplerin kullanılması anında unutulmaması gerektiğini özellikle belirtmiştir. Kanımızca Udy'nin görgül incelemesinin, ideal tip bürokrasinin somut bürokratik örgütlere ilişkin araştırmalarda ne ölçüde tutarlı bir araç olup olmadığı açısından yorumlanması daha doğru olacaktır. Bir başka deyişle, aslında Weber'in ideal tipler oluşturmaktaki amacı somut gerçeğin araştırılmasına rehber olabilecek analitik bir araç ortaya koymaktır ve bu yüzden gerçekte Udy'nin yaptığını bir ölçüde Weber'in istediğini gerçekleştirmek olarak değerlendirmek hatalı olmayacaktır. Gerçekten Udy, ideal bürokratik örgütün yedi karakteristiğini gerçekte karşılaştırarak gerçeğin düşüncel yapıya uyma ya da uymama derecesini ölçmüş ve böylece bunları yeniden tanımlamıştır. Ancak Udy bunu yaparken ideal tipi gerçeğin kendisi olarak aldığından tutarlı bir eleştiri ortaya koyamamıştır. Oysa Udy ideal tip bürokrasinin gerçeğin incelenmesinde iyi bir rehber olamadığını belirterek eleştirilerde bulunabilirdi. Mouzelis bu yoldaki eleştirilerin ideal tip bürokrasiyi belli özgül karakteristiklere sahip tüm somut örgütleri bu isim altında gruplandırması gereken basit bir mantıksal sınıf olarak gördüklerini belirtmektedir. Fakat Weber ideal tiplerin «yakın türler ve özgül farklar» (*genus proximum et differentia specifica*) şemasına göre tanımlanamayacağını ve somut durumların olay olarak bu şema kapsamına giremeyeceğini açıkça ifade etmiştir⁷².

Öte yandan, Weber'in bürokrasi modelinin «örgütlere almaları gereken biçimi gösteren «ideal», aşkın bir model» olarak nitelendirilmesi düşüncesine de katılamıyoruz. Çünkü Weber ne ideal tipin somut gerçek içinde bulunabileceği savını öne sürmüştür, ne de ideal tiplerin «olması gereken» anlamında bir model olduğunu söylemiştir. Geliştirdiği üç meşru egemenlik tipi «ideal tipler»dir; görgül gerçeğin anlaşılmasında ve açıklanmasında ipuçları verebilecek analitik araç işi görürler. Bu bakımdan, weberyen bürokratik örgüt tipinin ideallliğini «örgütlere almaları gereken biçimi gösteren» model anlamında yorumlamamak gerekir. Bu doğrultudaki yorumlar düşüncel yapının bir araç değil fakat amaç olarak tasarlandığı kanısına yol açabilir ki, Weber'in düşüncesine büsbütün terstir. Özetlemek gerekirse, ideal tip bürokrasinin, hangi örgütlerin bürokratik kalıba konulması ve hangilerinin bu kalıp dışında bırakılması gerektiğini belirleyen kesin sayıda özgül karakteristikleri kapsayan bir model olarak görülmemesi gerekir⁷³. İdeal bürokratik örgüt tipi, somut bürokrasilerden hangilerinin bu düşüncel yapıya yaklaştıklarını, hangilerinin de bu kavramsal tablodan uzaklaştıklarını anlamaya yardımcı olmak için oluşturulmuş heuristique, yani gerçeği bulmaya yarayan bir araçtır. Bu yüzden, weberyen bürokratik örgüt tipinin somut bürokrasilere uymadığı ya da bu modelin «örgütlere almaları gereken biçimi gösterdiği» yolundaki eleştirilerin doğru olmadığı kanısındayız.

⁷² Nicos P. MOUZELİS, a.g.e., s. 44 ve Max WEBER, *Essais sur la Théorie de la Science*, s. 185.

⁷³ Nicos P. MOUZELİS, a.g.e., s. 44.

Değinilmeyen Noktalara İlişkin Eleştiriler

Weber'e yöneltilen eleştirilerin öteki bölümünün, biçimsel yapısı betimlenen ideal bürokratik örgüt tipolojisinde boş bırakılan önemli noktaların varlığına ilişkin olduğunu söylemiştik. Bu kümedeki eleştirilerde, Weber'in analizlerinde hemen her zaman bürokratik örgütün olumlu yönlerine ağırlık verildiği, buna karşılık örgüt içi uyumsuzluk ve gerilim nedenleri ile disfonksiyonel sonuçlar gibi çok önemli sayılabilecek sorunların hesaba katılmadığı öne sürülmektedir.

Bu doğrultudaki eleştirilerin 1936 ve 1940 yıllarında yazdığı iki ünlü makaleyle Robert K. Merton tarafından başlatıldığı söylenebilir. Merton'a göre⁷⁴, Weber'in hemen hemen yalnızca ilgilendiği sorun bürokratik yapının şu üç amaca ulaşması idi: Kesinlik (*précision*), bağlılık (*fidélité*) ve etkinlik (*efficacité*). Oysa bürokratik yapı, bu amaçlara ulaşmak için tasarlanan örgütün sınırlılıklarının neler olduğu açısından da incelenebilir. Memur üzerinde onun «metotlu, sakıntılı ve disiplinli» olması için sürekli bir baskı yürüten bürokratik yapı, hatasız bir biçimde işleyebilmek için memurun davranışlarında yüksek bir bağlılık ve saptanmış eylem biçimlerine uygunluk düzeyi göstermesini ister. Bu katı disiplin aslında memurun önceden saptanmış davranış modellerine uyumunu sağlamak için bir araçtır. Ancak kurallara uygunluk olarak tasarlanan disiplin araç olmaktan çıkarak amaca dönüşür. Amaçların yer değiştirmesi (*déplacement des buts*) olarak adlandırılan bu süreç, önceden açıkça saptanmamış özel koşullara uyumda güçlükler yaratır ve genel koşullarda etkinsizlik kaynağı olmasına yol açar.

Michel Crozier⁷⁵ ise, bürokratik çerçeve içinde istenilen standartlaştırılmış davranış elde etmek için zorunlu olan disiplinin memurlarda ritüalist bir davranışın ortaya çıkmasına yol açtığını, bundan doğan katılığın memurların görevlerinin özel gereklerini karşılamalarını güçleştirdiğini ve grup düzeyinde *esprit de caste*'in gelişmesi ve memur ile halk arasında bir uçurum yaratılması sonucu doğurduğunu belirterek, Merton'un analizlerindeki zımnî postülayı şöyle açıklamaktadır: davranış katılığı, uyum güçlükleri ve halkla çatışmalar kontrol ve düzenleme gereksinmesini güçlendirir ve perçinleştirir. Merton'un şeması halkla ilişkiler çerçevesi içinde ele alınacak olursa, *disfonksiyon* beşerî etmenin yani insan ögesinin mekanik bir biçimde elde edilmeye çabalanan bir davranışa direnmesi olarak görünmektedir.

Bürokratik örgüt tipine yöneltilen en sağlam eleştirilerin bu sistemdeki bürokratların konumuna ve rolüne ilişkin olduğunu belirten Alfred Diamant bunları şöyle özetlemektedir⁷⁶:

⁷⁴ Robert K. MERTON, «Structure Bureaucratique et Personnalité», in *Psychologie Sociale, Textes Fondamentaux Anglals et Américains*, Tome I, s. 27.

⁷⁵ Michel CROZIER, Merton'un ideal tipin geçerliğini yadsımak ve Weber'in analizlerini tartışmak niyetinde olmadığını, böyle bir eylem stilinin amaç ve ilkelerine ters düşen beklenmeyen ikincil sonuçlar doğurabileceğini göstermekle yetindiğini belirtmekte, buna karşılık Merton'un, arzu edilen sonuçları sağlamadıklarına göre, örgütlerin bu mekanist modele neden bağlı kaldıkları ve eğer bu modele bağlı kalıyorlarsa neden örgütlerin çözülmediği, yıpranmadığı gibi sorulara hemen hemen hiç değinmediğini yazmaktadır (Michel CROZIER, *Le Phénomène Bureaucratique*, Editions du Seuil, Paris, 1967, s. 238-239).

⁷⁶ Alfred DIAMANT, a.g.m., s. 238-239.

Herşeyden önce Weber tüm dikkatini sırf örgütün (ya da onu yönetenlerin) gereksinmelerine yöneltti, personelin gereksinmelerini bir yana bıraktı. Biçimsel örgütü bütün analizlerinin odağı olarak aldı ama biçimsel olmayan ağı görmedi, her örgütün içinde bulunan beşeri ve informal öğeleri hesaba katmadı.

İkinci olarak, Weber bürokratik modelinin usallığında hiçbir hata görmüyor ve personelin çelişkili gerekleri yerine getirmeye ve karşılamaya çağrılacağını tasarlamıyordu. Ne bürokratik modelin kendi öğeleri arasındaki gerginliklere, ne de teknik nitelikli personel ile karizmatik nitelikli personel arasındaki gerginliklere değindi. Hiyerarşinin ve teknikliğin gerekleri arasındaki çelişkileri görmedi. Parsons ve Gouldner⁷⁷, hiyerarşik konum ve teknik bilgi arasında ideal tipe içkin bir çelişki bulunduğunu öne sürmüşlerdir. «Bir yanda teknik bilgi üzerine dayanan bir yönetim vardır. Öbür yanda ise disiplin üzerine dayanan bir yönetim vardır». Hem hiyerarşik otoritenin hem de teknik bilginin bulunduğu ideal tip bürokraside bu ikisi arasında çıkabilecek uyumsuzluklara değinilmemiştir.

C. Argyris ise alt kademelerdeki ileri bir uzmanlaşmanın psikolojik güçlükler doğuran bölük, parçalı çalışmaya götürdüğünü, bunun da bireylerin kendi alanlarında niteliklerini artırmalarına engel olacağını, yerleşen can sıkıntısı, ruhsal doyumsuzluk (**frustration**) ve yabancılaşmanın (**allénation**) üst nitelik düzeyinden olan birinin gelmesini önleyeceğini yazmaktadır. Argyris'e göre otorite Weber'in söylediği gibi, eşgüdümüne önemli katkıda bulunabileceği gibi aynı zamanda eşgüdümüne birçok işlevsizlikler de getirebilir⁷⁸.

Weber'in bürokrasiyi meşru otoritenin emirlerini yerine getiren yansız (**neutre**) bir araç olarak tasarlaması ve onu içinde olduğu toplumsal yapıdan soyutlayarak ele alması da eleştirilere neden olmuştur. Oysa bürokrasinin toplum bünyesinden ve siyaset olgusundan soyutlanması olanaksızdır. Toplum dengeli bir karaktere sahip olduğu zaman, yetenek ve uzmanlaşmaya dayanan bir bürokrasi çatışmasız işleyebilir; **consensus** tam ve eksiksiz değilse ya da hiç yoksa bürokrasi kaçınılmaz biçimde çatışmalar içine sürüklenecektir⁷⁹.

Weberyen bürokratik örgüt tipine yöneltilen son bir eleştiri de, bu toplumbilimcinin belli bir düzeye ulaşmış uygarlık ve belirli bir otorite biçimi arasında kurduğu bağa ilişkindir⁸⁰. Bu çerçevede, eğer bürokrasi toplumsal, ekonomik ve siyasal değişim ajanı olmak istiyorsa Weber'in belirttiği başlıca özelliklere sahip olmak zorundadır. Bundan başka, anılan karakteristikleri taşımayan bir kamu yönetimi bu değişim tipini belirlemeye elverişli etkin bir çark olamaz. Bu tarzdaki bir bağ batı yarımküresinde ve öteki ülkelerde baş gösteren değişimin niteliğinin ihmal edilmesi demektir. Ör-

⁷⁷ Aktaran Nicos P. MOUZELIS, a.g.e., s. 48.

⁷⁸ Chris ARGYRIS, *Participation et Organisation* (Fr. Çev.: Claude LINGAGNE) Dunod, Paris, 1970, s. 287.

⁷⁹ Alfred DIAMANT, a.g.m., s. 393.

⁸⁰ Joseph LA PALOMBARA, «Bureaucracy and Political Development», Fransızca çeviri in *L'Administration Publique, Recueil de Textes*, s. 394-396.

neğin, Büyük Britanya ve Birleşik Devletler en hızlı ekonomik gelişmelerini gerçekleştirdikleri devrelerde, bu ülkelerin bürokrasileri bugün olduğundan daha fazla weberyen modelden ayrılıyordu. Kısaca, klasik bürokrasinin gelişmenin zorunlu bir ön koşulu olmadığı söylenebilir.

Fainsod'un Sovyetler Birliği üzerine yaptığı analiz kritik ekonomik gelişme ve demokrasinin zorunlu olarak birlikte gitmediğini gösterdi. Bundan başka, bolşeviklerin iktidara gelmesinden önce gözlemlenen ekonomik gelişmenin büyük ölçüde devlet otoritarizminin izlerini taşıdığı ve ne Pierre Le Grand'ın ne de I. Alexandre'nin düzelttiği bozuk, çıkarıcı, etkisiz ve partikülarist bir bürokrasinin koruyuculuğu altında sürdürüldüğü görülmektedir. Beck ise Doğu Avrupa ülkeleri üzerine yaptığı incelemelerde, sanayileşme sürecinin zorunlu olarak demokrasinin tohumlarını taşımadığını ve weberyen modelin uygulanmasını gerektirmediğini öne sürmektedir. Bu ülkeler klasik yönetsel sistemlere başvurmaksızın ekonomilerinde ve yönetsel sistemlerinde değişiklikler yapmayı bilmişlerdir. Beck'e göre, klasik kuram siyasal iktidar ve ideolojinin ulusal gelişme üzerindeki etkisini aşırı ölçüde küçümsemektedir. Ekonomik gelişmenin biçimsel yapıya daha az saygılı, kıdeme ve hiyerarşiye daha az bağlı farklı bir yönetsel kadro gerektirdiğini belirten J. La Palombara da, Hindistan'da Indian Civil Service geleneği içinde yetişmiş memurların hiyerarşi, tarafsızlık ve kural kavramlarına daha az uyan memurlara oranla daha az becerikli bir kalkınma ajanı olabildiklerini yazmaktadır⁸¹.

İdeal Tiplin Temel Çelişkisi

İki bölümde özetlemeye çalıştığımız yukardaki eleştirilerden başka weberyen bürokrasiye içkin bir başka tutarsızlık üzerinde de durulması gerekmektedir. Kanımızca Weber sıraladığı karakteristiklerden oluşan bürokratik şema ve bu şemaya bağladığı etkinlik varsayımı ya da savı ile önemli bir çelişkiye düşmüştür. Bu çelişki ideal bürokratik örgüt tipinin başlangıçta düşünüldüğünden tamamen farklı ve büsbütün ters bir anlamda yorumlanmasına neden olabilecek niteliktedir.

Weber sırf ideal tip bürokratik örgütün karakteristiklerini sıralamakla yetinmemiş, bu modelin en etkin örgüt tipi olduğunu da öne sürmüştür. Blau ve Meyer'e göre, ideal tip yalnız kavramların tanımını değil fakat aynı zamanda bu kavramlar arasındaki ilişkiler üzerine de kapalı genellemeleri ve özellikle farklı bürokratik karakteristiklerin yönetsel etkinliği artıracığı varsayımını içermektedir. Böylece weberyen yaklaşım, Blau ve Meyer'e göre, biçimsel yapıdan herhangi bir sapmanın yönetsel etkinliğe zararlı olacağı varsayımını içermektedir. İdeal tip en etkin bir örgüt olarak tasarlandığına göre, bu düşüncel yapıdan tüm ayrılmaların zorunlu olarak etkinliğe engel olması gerekir.⁸²

Blau ve Meyer'in sözünü ettiği biçimsel yapıya bağlanan etkinlik varsayımı kanımızca «araç» olarak tasarlanan ideal bürokratik örgüt tipinin

⁸¹ a.k.

⁸² Peter M. BLAU and Marchall W. MEYER, a.g.e., s. 24 vd.

önemli çelişkilerinden biri olarak nitelendirilebilir. Daha açık bir anlatımla, eğer Weber'in bürokrasiyi yönetsel etkinliği en yüksek düzeye çıkarmaya yetenekli bir sosyal mekanik olarak tasarladığı doğru ise, karakteristiklerini sıraladığı ideal bürokratik örgüt tipinin analitik bir «araç» olmaktan çıkarak «olması gereken» anlamında bir «amaç»a dönüştüğü sonucuna varılabilir. Çünkü bu varsayım, aslında görgül gerçeğin ölçülmesi için oluşturulmuş soyut bir düşüncel tablo olan ideal tip bürokrasi ile sanki araştırmalarla geçerliği sınanmış ve denenmiş bir modelin etkinliğinden söz edildiği kanısını uyandırmaktadır. Gerçekten, bazı karakteristiklere sahip ideal tip bürokratik örgütün en etkin yönetim biçimi olduğu savında bulunabilmek için kanımızca en azından bu karakteristiklerin en yüksek etkinlik düzeyine ulaştırabilecek niteliklere sahip olduğunun görgül araştırmalarla saptanmış bulunması gerekirdi. Oysa ideal tip bürokrasi aslında gerçek dışıdır, o halde bu örgüt tipinin biçimsel olarak en etkin yönetim biçimi olduğu varsayımını öne sürmek gereksizdir. Hatta weberyen bürokrasinin zaman zaman gerçek bir model imişçesine eleştirilmesinde bu varsayımın önemli bir payı olduğunu sanıyoruz. Yeryüzünde weberyen bürokrasiye benzer bir modelin bulunmadığı yolundaki tutarsız eleştiriler de bir ölçüde Weber'in ideal bürokratik örgüte bağladığı usallık ve etkinlik varsayımıyla dayanak bulabilmektedirler.

Etkinlik savı ya da varsayımı ile ideal tipin niteliklerinden biri arasında bir başka çelişki daha bulunduğu kanısındayız. Gerçekten Weber ideal tipin «ortalama» bir tip olmadığını belirtmişti. Yani ideal tipik karakteristikler kimi ortak ve genel özelliklerin soyutlanmasıyla değil fakat ayrıksınlığı dolayısıyla anlamlı olan izole, dağınık ve pek göze çarpmayan olguların soyutlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu olgulara kimi zaman çok seyrek olarak rastlanacağı kimi zaman ise hiç rastlanamayacağı gözönünde tutulursa, bu yöntemle oluşturulmuş düşüncel tablonun en etkin bürokratik örgüt tipi olduğunu öne sürmenin tutarsızlığı kolayca kabul edilebilir. Bir başka deyişle, düşüncel tabloda yer alan karakteristikler yönetsel etkinliği artırabilecek nitelikteki olgu ve özelliklerin soyutlanması sonucunda ortaya çıkmamıştır. Tam tersine tipikliği ve ayrıksınlığı dolayısıyla anlamlı oldukları için düşüncel tabloya alınmışlardır. Weber ne «ortalama» ne de «mükemmel» bir tip anlamına geldiğini belirttiği ideal tipin en etkin yönetim biçimini oluşturduğunu öne sürmekle, ideal tiplerin görgül geçerliğe sahip yapılar olarak kabul edilemeyeceği yolundaki açıklamasıyla tutarsızlığa düşmüştür. Öte yandan, görgül gerçeği tüketmek savında olmaksızın yalnızca «ideal tipler» geliştirdiğini belirten Max Weber, bürokratik örgüt tipinin en etkin yönetim biçimi olduğunu öne sürerek ortam ve koşullara göre farklı karakteristiklerden oluşan başka bürokratik örgüt olamayacağını iddia eder görünmektedir. Weber, bir yandan üç ideal egemenlik biçimi oluşturmakla tarihsel gerçeği kavramsal bir şema içinde «hapsetmediğini» apaçık belirtmekte, ama öbür yandan da ideal bürokratik örgütün en etkin yönetim biçimi olduğu varsayımını öne sürerek, başka etkin örgüt biçimleri geliştirmenin olanaksız olduğu kanısını uyandırmaktadır. Bu noktayı weberyen bürokrasi anlayışının çelişkili noktalarından biri olarak görüyoruz.

Özetlemek gerekirse, Weber'in bürokrasiyi yönetsel etkinliği maksimize eden bir yönetim biçimi olarak alması kendisini ideal tip anlayışı ile oldukça derin çelişkilere götürebilecek niteliktedir. Kanımızca ideal tip bürokratik örgütün en etkin örgüt olduğunu öne sürmek ne ideal tiplerin somut gerçeği ölçmeye yarayan analitik bir araç olduğu, ne de bu kavramsal yapıların «ortalama» ve «mükemmel» bir tip olmadığı yolundaki açıklamalarla bağdaşabilmektedir. Tarihsel gerçeği bu düşünce tablosu içine hapsetmediğini belirtmesine rağmen, etkinlik varsayımı ile ideal tip bürokratik şemaya görgül geçerlik tanıdığı izleniminin doğmasına yol açmaktadır.

İdeal tip bürokratik örgütün iki yönü arasındaki çelişkiler weberyen bürokrasi anlayışının farklı biçimlerde yorumlanmaya ne denli elverişli olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin Blau'ya göre weberyen bürokrasi tartışmaları iki biçimde yorumlanabilir: Weber ya biçimsel karakteristiklerini özgülleştirmek ve etkinliğinin yüksek olduğu varsayımını yapmak suretiyle bürokrasiyi tanımladı ya da Weber'in niyeti, bürokrasiyi etkinliği maksimize eden yönetsel bir çark olarak tanımlamak ve bu hedefe ulaşmaya en elverişli örgütün karakteristikleri konusunda varsayımlar yapmak idi.⁸³ Weber'in ideal tip bürokrasisinin görgül (**empirical**) ve değerlendirci (**evaluative**) olmak üzere iki yönü bulunduğunu belirten Mouzelis, ideal tipin bu iki bölümünden birinin ele alınmasına göre bürokrasinin farklı anlamlara gelebileceğini yazmaktadır. Mouzelis'e göre Blau, etkinlik ile özdeşleştirdiği bürokrasiyi «biçimsel karakteristikleri ne olursa olsun, yönetimde etkinliği maksimize eden bir örgüt» olarak tanımlamıştır.⁸⁴ Kanımızca weberyen bürokrasiye bağlanan etkinlik varsayımına dayanarak ideal bürokratik şemanın «değerlendirci» yönünün bulunduğunu söylemek karışıklıklara yol açabilecektir. Gerçekten Weber'in, ideal tiplerin her türlü değerlendirmeye ilişkisi olmadığını, değerlendirci yargılardan bağımsız olduğunu belirttiğine değinilmisti.

Etkinlik varsayımının ideal tip anlayışı çerçevesinde kalarak yorumlanması ve yukardan beri değindiğimiz çelişkilere bu açıdan bir açıklama getirilmesi tamamen olanaksız değildir. Biliyoruz ki, ideal tip bürokrasinin analan karakteristikleri tamamlayıcı, bitirici (**exhaustif**) nitelikte değildir. Daha açık bir anlatımla, Weber sıraladığı karakteristiklerle ideal tip bürokrasi şemasına girebilecek tüm karakteristikleri tüketmemiştir. Bu demektir ki, bir örgütün bürokratik sayılabilmesi için ideal tipin karakteristiklerinin tümüne sahip olması beklenemez ve gerekmez. Somut örgütler bu karakteristiklere ne kadar fazla uyuyorlarsa düşüncel yapıya o kadar yaklaşır, ne kadar çok ayrılıyorlarsa da ideal tipden o kadar uzaklaşır. Kısaca ideal tipler, gerçek ile düşüncel yapı arasındaki benzerlik ya da ayrıntıların ölçmeye yardımcı olabilecek araçlardır. O halde Weber etkinlik varsayımını öne sürmekle aslında belki de şunu anlatmak istemişti: somut örgütlerin bu düşüncel yapıya yaklaşıkları ölçüde etkinliklerinin arttığı, ideal tipden uzaklaştıkları ölçüde ise ussallık ve etkinliklerinin azaldığı. Bir başka de-

⁸³ Peter M. BLAU «La Dynamique de la Bureaucratie», in *Psychologie Sociale, Textes Fondamentaux Anglais et Américains*, Tome II s. 482.

⁸⁴ Nicos P. MOUZELIS, a.g.e., s. 52.

yişle, Weber ideal bürokratik örgüt tipini en etkin örgüt olarak nitelendirirken aslında bu düşüncel yapıya yaklaşan örgütlerin en yüksek etkinlik düzeyine yaklaşacağını belirtmek istemiş olabilir. Weber'in ideal tipler konusundaki açıklamalarının ışığında bu yorum bize göre gerçeğe daha yakın görünmektedir. Böylelikle yukardan beri değinilen çelişkiler hiç olmazsa bir ölçüde ortadan kalkabilecek ve ideal tip bürokratik örgüt görgül gerçeği ölçmeye yarayacak bir araç olarak değerlendirilecektir. Nitekim Reinhard Bendix de kanımızca etkinlik varsayımının daha ılımlı bir yorumuna taraftar görünmektedir: Weber, birçok yorumların tersine, bürokratik örgütlerin «slot machine»ler kadar etkili işlediğini savunmamış, benzer örgütlerin (bürokratik örgütlerin) alternatif yönetim sistemlerinden daha etkili işlemlerde bulunduğunu söylemiştir.⁸⁵ Bununla birlikte, teknik yönden en yüksek etkinlik derecesine ulaşmaya yetenekli ve bu anlamda biçimsel olarak en ussal örgüt tipi olduğu öne sürülen ideal tip bürokrasi anlayışının, «ideal tipler»in niteliği konusundaki açıklamalarla bağdaştırılmasındaki güçlüğü küçümsemek olanaksız.

SONUÇ

Bu yazının sonuç bölümü aslında ideal tip anlayışı ve weberyen bürokrasi tipine yöneltilen eleştirilerin değerlendirilmesi sırasında söylenenlerin tekrarından başka bir şey olmayacaktır. Hatırlanacağı gibi, bu yazıda önce Weber'in «ideal tip» kavramı konusundaki görüşlerini açıklamaya çalıştık. Bu çok önemli bir noktadır çünkü Weber bürokrasiyle görgül olarak değil, ideal tip olarak uğraşmaktadır Kendisinin de belirttiği üzere, bu düşüncel yapıların «ideal tip» karakteri kullanıldıkları sırada gözden kaçırılmamalı ve bunların görgül geçerliğe sahip yapılar olmadığı hiçbir zaman unutulmamalıdır. Weberyen bürokrasiye yöneltilen eleştirilerin bir bölümünün, ideal tip ile somut gerçeği özdeş olarak almaları yüzünden tutarsız olduğunu belirttik. Ayrıca bu doğrultudaki eleştirileri Weber'in bilim ve bilimsel yöntem konusundaki düşünceleriyle de bağdaştıramadık. Gerçekten, tarihsel kavramların içeriğinin zorunlu olarak değişken olduğunu, bu nedenle de sözü geçen kavramları her seferinde açıklıkla formüle etmenin kaçınılmazlığını belirten Weber'e bu tür eleştiriler yöneltilmesini yerinde bulmuyoruz.

Buna karşılık, hiç kuşku yok ki, bireylerin davranışlarının kişisel olmayan kurallarla önceden belirlendiği katı bir hiyerarşik denetime yer veren ideal bürokratik örgüt tipinde, bireye zorla kabul ettirilen bu mekanist şemaya bireyin direnmesinden doğabilecek örgüt içi gerginlik nedenlerine hiç yer verilmemiştir. Öte yandan, Weberyen bürokratik örgüt tipinin beklenmeyen sonuçlar doğurabilecek çelişkiler içerdği de yadsınmaz. Ancak öyle sanıyoruz ki, daha çok görgül araştırma sorunu olan bu noktalara ideal tip oluşturma yöntemi çerçevesinde değinilmesini bir ölçüde olağan karşılamak gerektiği söylenebilir.

⁸⁵ Reinhard BENDIX, Max Weber : An Intellectual Portrait, Anchor Books Doubleday Company, Inc. Garden City, New York, 1962, s. 427.

Weberyen bürokrasi anlayışının asıl çelişkisi ya da tutarsızlığı, sıralanan karakteristiklerden oluşan bürokratik şemanın en etkin ve ussal yönetim biçimi olduğu varsayımında aranmalıdır, kanısındayız. Etkinlik varsayımı ideal tipin ne bir analitik araç olduğu ne de «ortalama» bir tip olmadığı konusundaki açıklamalarla bağdaşabilmektedir. Bu sav ideal tiplerin gerçeğin anlaşılmasında ipuçları verebilecek «araç»lar olarak değil, fakat etkinliği en yüksek derecesine çıkarmaya yetenekli olması nedeniyle, tüm bürokratik örgütlerin almaları gereken biçimi gösteren bir «amaç» olarak yorumlanmasına götürebilecek niteliktedir. Oysa Weber «**Bilin Kü- ramı Üzerine Denemeler**» adlı yapıtının bilginin nesnelliği konusuna ayırdığı bölümünde, düşünce tablolarının «olması gereken» ya da «model» kavramlarından ayrılması gerektiğini belirtmekte ve ideal tipin gerçeğin önemli öğelerinden bazılarının görgül içeriğini aydınlatmak için yararlanılan bir ölçü ve karşılaştırma aracı olduğunu yazmaktadır. Weber'in bu açıklamalarını ön planda tutarak etkinlik varsayımını ideal tip kavramı çerçevesinde yorumlamak mümkündür. Böylece, somut örgütler ideal tip bürokrasiye yaklaştıkları ölçüde daha etkin olacaklar, buna karşılık düşüncel tablodan uzaklaştıkları ölçüde etkinlikleri azalacaktır.

Sonuç olarak, weberyen bürokrasi konusundaki tartışmalara, sınırlı da olsa bazı açıklamalar getirme amacını taşıyan bu yazımızın da, bugüne değin yapılagelmiş yorumlardaki anlaşılmazlıklara yenilerini eklemekten geri kalmadığının farkındayız. Ancak, öyle sanıyoruz ki, Weber üzerine yazan herkesin bu talihe boyun eğmesi gerekir.*

* **Ekonomi ve Toplum**'un ilk Almanca baskısına 1921 Ekiminde karısı Marianne Weber tarafından yazılan önsözde de belirtildiği gibi, bu temel yapıtın hiçbir planının bulunmasına ve önemli tipik süreçleri aydınlatmaya yönelik kimi örneklerin ve anlamlı tezlerin birçok kereler ve fakat her defasında farklı görüş açılarından tekrarlanmış olmasına dayanarak söz konusu anlaşılmazlıklarda Weber'in de rolü bulunduğunu söylemek insafsızlık olmayacaktır.